



Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK



MÅNEDSSKRIFT



Jul på Aabenraa museum

Lars N. Henningsen: Arbejdsformidling i 1700-tallet

Vald. Andersen: Overførster Hans Bachmann

Sigfred Jespersen: Flygtningehjælpere og modstandskamp

Ingeborg Poulsen: Jul på Nørremølle

Skoletal fra Syd- og Nordslesvig

Hanne Dahlkild: Kimer, I klokker

Postvæsenets jubilæum i Haderslev

Bogomtaler

Grænselandsdagbog

Indholdsfortegnelse årgang 1974

DECEMBER

12 · 1974

50. ÅRGANG

DET SKETE I HØJST

Historiske kirkespil om storm, brand, krig, pest og Enewold Ewalds indførelse af pietismen.

*

27. og 28. januar kl. 20.00 prc. i Øster Højst kirke.

*

Tekst: Per Jespersen. – Instr.: Hans Jørgen Henningsen. – Arr.: Menighedsrådet.

*

Bestil venligst plads i forvejen – tlf. (04) 74 51 20.

I serien **Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland**
foreligger nu

ÅBENRÅ BYS HISTORIE III,

der omfatter perioden 1864–1945. Arkivar Hans H. Worsø har skrevet om byen i de bevægede år under fremmedherredømmet 1864–1920, lektor, dr. phil. G. Japsen har skildret udviklingen i mellemkrigsårene fra genforeningen til den tyske besættelse i 1940, og rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt har skrevet om »de fem onde år« 1940–45. Bind III afsluttes med et personregister, som omfatter bind I–II–III.

Værket er redigeret af rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt og landsarkivar Peter Kr. Iversen og udgivet med støtte fra Åbenrå By. Det foreligger i to indbindinger, og fævrprisen for medlemmer er:

bind III: indbundet i **efal** kr. 45,00, i **skind-**
bind kr. 60,00.

bind I–III: komplet i kassette, indbundet i
efal kr. 120,00, i **skindbind** kr. 170,00.

Ekspedition: Landsarkivet, 6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 46 83.

URE GENNEM 500 år

I Handelsbankens hus i Tønder, Vestergade 14, har man i tiden **22. november 1974 – 15. januar 1975** arrangeret en smuk udstilling af ure.

Udstillingsgenstandene er udlånt fra Historisches Museum der Stadt Wien, og de besøgende får lejlighed til at se et repræsentativt udvalg af tidsmålere gennem tiderne.

Åbent alle hverdage undtagen mandage kl. 14–17. Fri adgang.

Sønderjysk Månedsskrift

der udsendes af Historisk Samfund for Sønderjylland som selvstændig publikation, koster 42,- kroner årlig i abonnement (incl. moms og forsendelse).

Abonnement kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Haderslevvej, 6200 Åbenrå, telefon (04) 62 46 83, eller på re-

daktionen, H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev, telefon (04) 52 17 37.

Enkeltnumre koster 4,75 kroner – særnumre beregnes der dog en højere pris for.

Prøvenumre tilsendes gerne og gratis efter anmodning.



Museumsgæsterne, den syvårige Christina Lodberg-Jensen og Mette, fem år, sammen med søsteren Pernille Eigtved, syv år, trykker næserne flade mod monternes glas – det børnevenlige museum i Åbenrå har daglig besøg af adskillige hundrede børn. Mange får deres forældre med, og mange forældre kommer på denne måde for første gang på museet.

Jul på Aabenraa Museum

Alle de arkæologiske genstande på Aabenraa Museum er taget ud af monterne og erstattet med et halvt hundrede ældre og gamle dukker, nogle dukkestuer med indbo, dukkekomfurer med pletter og pander og små yndige kobbering og mange testel og spisestel, der akkurat passer til dukkerne, men som utvivlsomt ofte er brugt af dukkemødrene selv.

Udstillingen trækker daglig hundredevis af børn ind på museet, hvor også »Oldemors juletræ« nu for 8. gang står pyntet og indbyder til generalprøver på juleaftens glæder.

»Børnene får lært julesalmerne«, siger museets leder Holger Jacobsen fornøjet og tilføjer: »Et museum skal være børnevenligt; børnene kommer virkelig myldrende, og de tager deres forældre med. Mens børnene danser om juletræet med fru Margrethe Callesen, går forældrene rundt og ser museet.«

Juletræet og udstillingen giver besøgstallet et ekstra skub på nogle tusinde op – for otte år siden var der et par tusinde besøgende om året – i dag 16–17.000.

»Hvad koster det at arrangere en dukkeudstilling?«

»Intet ekstra. Det er der slet ikke penge til på budgettet. Fru Callesen, der trækker det store læs, får ikke en øre for sit arbejde med udstillingen. Men jeg tror nu, hun morer sig lige så godt som børnene. Og Ib Kragfeldt er vor dekoratør – han har ordnet hele udstillingen uden en øres udgift for os. Han har fået selv den ældste og mest leddeløse dukke til at svæve så kønt; han har vist nogle stativer at sætte dukkerne på.

»Hvilken dukke synes en museumsmand så er sødest?«

»Det er snart svært at sige – jeg ved ikke rigtigt –«. Holger Jacobsen er meget diplomatisk og oplyser i stedet, at der er dukker fra Als og Sommersted og Langetved og Bevtoft og mange andre steder, og der er endda rigtige og fornemme Fanødukker, der bor i Åbenrå til daglig. Det er et stort arbejde at samle tingene til en udstilling som denne, men det er anstrengelserne værd.

Museet har åbent fra 10–12 og 14–18, det er gratis at komme ind, og alle er velkomne til dans om juletræet hver eftermiddag, både store og små.

Arbejdsformidling i 1700-tallet - fattigspinderier i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg ca. 1760-1800

AF LARS NØRGAARD HENNINGSEN

Lige indtil det 18. århundrede anerkendtes tiggeri som den vigtigste »sociale forsg». Efter reformationen søgte staten at lægge tiggeriet i faste rammer. Det viste sig dog umuligt at gennemføre en tilstrækkelig effektiv kontrol, og tiggeriet vedblev at være til stor gene for især de velstillede borgere. Som et led i enevældens stræben efter orden, og vel også under indtryk af pietismens interesse for fattigvæsenet (vajsenhuse!), blev alt tiggeri derfor forbudt i kongeriget i 1708. Til gengæld skulle det offentlige sørge for tilstrækkeligt underhold til de værdigt trængende. Med disse regler lagdes grunden til den nyere tids socialvæsen.

I hertugdømmerne fik tilsvarende bestemmelser først generel lovkraft med den store »Armen Verordnung« af den 7. september 1736: »Verordnung wegen gantzlicher Einstellung des Bettelns und der damit verknüpften Verpflegung der wahren Allmosen würdigen Armen, Friedensburg, den 7. 9. 1736.«

Christian VI gav stødet til denne forordnings udarbejdelse. På en rejse til Altona i 1734 var kongen blevet meget misfornøjet over at se en utallig mængde tiggere i byerne og på landevejene. Han lod derfor de lokale regeringskontorer, overretten på Gottorp og regeringskancelliet i Glückstadt udarbejde betænkninger om, hvordan hertugdømmerne bedst kunne renses for de mange

tiggere. Disse betænkninger, hvis forslag var stærkt inspireret af Flensborg bys lokale fattigordning fra 1735, dannede grundlag for den store fattigforordning, som godkendes af kongen på Fredensborg slot den 7. september 1736. Derpå blev forordningen trykt og tilsendt alle lokale øvrigheder i de kongelige dele af hertugdømmerne til kundgørelse fra prædikestolene.

Cand. phil. Lars Henningsen, Århus, skriver om denne forordning og om myndighedernes forgæves forsøg på at afskaffe tiggeriet ved arbejdsanvisning i 1700-tallet.

Det offentlige fattigvæsen i Sønderjylland blev grundlagt ved den store fattigforordning af den 7. september 1736. Ved denne forordning blev alt tiggeri forbudt, og det bestemtes, at hver by, hver kommune eller hvert sogn skulle forsørge sine gamle, syge og svagelige indvånere. Også børnerige familier kunne få hjælp. Derimod skulle alle arbejdsføre fattige skaffe sig brødet ved eget arbejde. Men også de få mennesker, som efter den nye lov havde ret til offentlig hjælp, fik tilhold om så vidt muligt at tjene noget med deres hænder arbejde. På denne måde kunne fattighjælpen begrænses. Understøttelserne skulle hovedsagelig finansieres af penge, som indsamledes ved gudstjenesterne i kirkerne og ved faste bidrag fra borgerne. Disse bidrag var oprindeligt frivil-

lige, men fik snart karakter af en fattigskat, der pålignedes som de øvrige skatter.

Arbejde i stedet for understøttelse

Denne nye fattiglovgivning blev dog en fiasko – fattigvæsenets indtægter var utilstrækkelige, den offentlige hjælp alt for ringe, og tiggeriet fortsatte. Vejen ud af dette uføre lå for reformtiden i slutningen af 1700-tallet ikke så meget i forøget fattighjælp. Dette ville jo kræve større bidrag fra borgerne, som i forvejen var mere end uvillige til at betale. Nej, universalmidlet var at forbinde fattighjælp og arbejdstvang.

En af de vigtigste årsager til fattigdom blandt f.eks. daglejere, enlige mødre og enker var arbejdsløshed. I en tid præget af snærende lavsbånd og uden industri var det ofte svært for denne ufaglærte underklasse at finde arbejde. Fattigdom blev den naturlige følge, og da der kun sjældent var hjælp at hente hos det offentlige, blev der kun én udvej tilbage: tiggeri.

Stillet over for disse vanskeligheder vandt en række nye ideer om tiggeriets afskaffelse og lettelse af fattigvæsenets byrder stigende udbredelse i 2. halvdel af 1700-årene. Fattigvæsenets hovedopgave skulle ikke være at uddele penge eller naturalier, men at give de fattige arbejde. Fattigskolerne skulle ikke så meget meddele teoretisk viden som lære børnene arbejdsomhed og praktiske færdigheder – især spindeskoler blev populære. Blandt de voksne skulle kun personer, der var 100 % uarbejdsdygtige have fuld offentlig understøttelse. Alle andre skulle gives arbejde, og spinderi blev den foretrukne beskæftigelse. Tiden var merkantilistisk: importen skulle begrænses, og den indenlandske fabrikation opelskes med alle midler. Ved at sætte de fattige til at spinde, håbede man da at nå et tre-dobbelt mål: fattigvæsenets udgifter (og dermed fattigskatten!) kunne reduceres til et minimum, tiggeriet kunne afskaffes, og den indenlandske produktion af garn kunne forøges til glæde for

tekstilindustrien.

Utallige steder i dobbeltmonarkiet søgte man på denne måde at forbinde fattighjælp og industri – og næsten overalt med dårligt resultat. Dette skal her illustreres med træk fra Haderslev, med sideblik til Åbenrå og Sønderborg.

Regeringen foreslår spinderier 1763

For at hæmme tiggeriet, mindske antallet af fattige, ophjælpe de indenlandske fabrikker og lette fattigkassernes byrder foreslog regeringen i 1763, at alle blot en smule arbejdsduelige fattige i byerne skulle sættes til at spinde uld og hør. Fattigkasserne skulle levere de fattige hasper og spinderokke, og der skulle anskaffes lokaler og redskaber, så en særlig spindemester kunne give børnene den nødvendige undervisning. Til gengæld tilbød brødrene Otte, der ejede den betydelige klædefabrik ved Egerfnørde, at levere råmaterialer, aftage det spundne garn og betale spindelønnen til de fattige.

Forslagene fik en meget blandet modtagelse hos magistraterne. I en del byer oprettedes spindeanstalter og spindeskoler, men fra Haderslev, Åbenrå og Sønderborg udtalte magistraterne alvorlige betænkeligheder ved planen, primært fordi den ville medføre udgifter til spindemesteren, hans bolig og redskaber. Da det af indberetninger fra adskillige byer fremgik, at planen kun kunne realiseres, hvis fattigkasserne fik nye indtægter, og da regeringen var bange for at pålægge byerne nye udskrivninger, blev tanken om i alle byer at oprette spinderier og spindeskoler til fordel for de indenlandske fabrikker opgivet. I stedet blev det i generelle vendinger i 1766 befalet byerne at overholde fattigforordningen og sørge for arbejde til de fattige. I mangel af andet arbejde skulle de fattige, og især de fattige børn, spinde hør eller uld på fattigkassens regning, og om nødvendigt skulle der antages en person til at give undervisning i at spinde. Endelig skulle alle almissemønstre, som endnu kunne arbejde en

Udsnit af forhørsprotokol af 6.8.1785 (Landsarkivet, Haderslev Amtsarkiv, fattigvæsenssager, østeramtet 1787–90, sag nr. 143, (flyttenr. 436))

Oprettelsen af spinderier skyldtes især ønsket om at bringe tiggeriet til ophør. Fattiggasserne var helt utilstrækkelige, og de fattige var derfor nødsaget til at supplere den karrige understøttelse ved tiggeri.

Vil man forestille sig gadebilledet i en by i 1700-tallet, må man derfor ikke glemme den mængde trængende mennesker, såvel omstrefjende tiggere som fastboende gamle og syge personer, der overalt trængte sig ind på de mere velstillede for at bede om milde gaver.

Den 6. august 1785 holdt magistraten i Haderslev forhør over nogle fattige, som havde tigget. Forhørsprotokollen, som i dag findes i Landsarkivet, Haderslev amtsarkiv, fattigvæsenssager, østeramtet 1787–90, sag nr. 143, og som giver en fornemmelse af de gamles og de syges lod i datidens samfund, gengives her i oversættelse. (Haderslev var delt i to kommuner, købstaden og Slotsgrunden, hver med sin

selvstændige fattiggasse. Slotsgrunden hørte ligesom det meste af Gammel Haderslev sogn under amtet.)

»Forhandlet på rådhuset i Haderslev d. 6. august 1785 i nærværelse af borgmesteren og rådmændene Vieth, Gerdes og Lunding.

De følgende tiggere er dags dato blevet fundet, anholdt og eksamineret her i byen:

1. Søren Jensen fra Bøndergårdene i Gammel Haderslev. Han bor dér i Nis Petersens hus, er 85 år gammel og næsten blind. Indrømmer, at han og hans kone får 6 skl. i fattigpenge ugentlig af sognekassen. Han kan heller ikke nægte, at han i dag til morgen har tigget hos provsten og er blevet anholdt af fattigfogeden. Under fængselsstraf er det blevet ham forbudt at tigge for fremtiden, og det kongelige amtshus skal underrettes.
2. Mads Jensen fra Slotsgrunden, fra Hans Ravnsgaards hus eller kælder i Slotsgade, hvor han bor til leje. 81 år gammel, kan ikke nægte, at han meget ofte har tigget her i byen så vel i husene som på gaden, og at han lige så ofte har fået alvorlige advarsler. (fortsættes)

smule, for at få understøttelsen udbetalt forlægge et bevis for, at de faktisk havde arbejdet efter evne.

Sønderborg

Selv efter at regeringen således havde modereret sine krav til byerne, kneb det dog med at få tankerne virkeliggjort. I Sønderborg var magistraten helt rådvild og spurgte forgæves magistraten i Haderslev til råds. Der blev derfor næppe i Sønderborg gjort forsøg på at oprette spinderier, og denne mangel på arbejde beklagedes stærkt i 1777. Først omkring 1797, i en tid, hvor pressen fremhævede, at næsten alle vanskeligheder kunne overvindes ved at give de fattige arbejde, blev der gjort forsøg med et spinderi for kvinder. Efter ganske få år sygnede dette dog atter hen, blandt andet på grund af lokale problemer og kapitalmangel.

Åbenrå

I Åbenrå viste fattigkollegiet større initiativ. Straks efter modtagelsen af det afsluttende reskript i 1766 lod magistraten for fattiggassens regning indkøbe hør, som mod en beskeden betaling blev spundet af de fattige. Alle var dog klar over, at spinderiet ville betyde en udgift for fattiggassen. Derfor skulle kun de fattige, der umuligt kunne skaffe sig andet arbejde, spinde for fattiggassen, og spindelønnen skulle være så ringe, at ingen med andet arbejde blev fristet til at opgive dette.

Alligevel blev der i beskeden målestok spundet for fattiggassens regning, i alt fald indtil 1783. Fattigvæsenet indkøbte hør og blår hos købmænd i byen, en »Spinnaufseher« udleverede det i små portioner til de fattige, modtog det spundne garn og betalte de fattige derfor af de midler, han fik til

Nyder 4 skl. ugentlig af Slotsgrundens fattigkasse. Har i dag tigget i Højgade, og er blevet anholdt af den lille vægter. I øvrigt som ovenstående.

3. Jørgen Nissen fra Slotsgrunden, bor til leje hos Lars Petersen Tømmermand i Jacob Hoepfners barak (Bude), 50 år gammel, svag og har fået et slagtilfælde, får, som han siger, ugentlig 16 skl. af Slotsgrundens fattigkasse, har jævnligt tigget her, er også i dag blevet grebet på fersk gerning, og er blevet anholdt af den lille vægter foran Boetius' hus eller

dør. Med trussel om fængselsstraf har han fået en advarsel, og også herom skal der ske anmeldelse til det kongelige amtshus.

4. Elsa Johannses fra Slotsgrunden, bor til leje i Jacob Hoepfners kælder, 75 år gammel, helt blind på det høje øje, for største delen blind på det venstre, får ingen fattigpenge. Tilstår, at hun har tigget nogle gange her, at hun også i dag til morgen ville hente den sædvanlige skilling hos hr. kvartermester Possell,
(fortsættes)

spindeløn af fattigforstanderen. Med mellemrum afleveredes garnet til fattigforstanderen, hvorefter det blev solgt ved en årlig auktion på rådhuset.

Haderslev får spinderi i 1773

For Haderslevs vedkommende giver kildematerialet et noget mere detaljeret billede af spinderiernes skæbne, og det illustrerer samtidig de vanskeligheder, der som regel medførte spinderiernes snarlige ophør.

Den 18. juli 1759 blev mellem en trediedel og halvdelen af Haderslev lagt i aske ved en frygtelig brand, der betød et hårdt slag for borgernes økonomi. Byens fattigvæsen gik på det nærmeste i opløsning, tiggeriet tog et vældigt opsving, og magistraten stod magtesløs over for problemerne. I 1763 afviste den derfor ret kategorisk regeringens plan om et spinderi på byens og fattigkassens bekostning: da forslaget ville pålægge borgerne udgifter til en spindestue, en spindemester og til udstyr, og da de fattige ikke havde lyst til at spinde, fandt magistraten det meget betænkeligt at tiltræde planen.

Først i 1773 blev der gjort et forsøg på at efterleve regeringens reskript fra 1766, og ledende i arbejdet var den initiativrige borgmester A. C. Neuhoeffel.

Talrige fattige i byen tiggede – det var især ældre kvinder, og for at bringe dette tiggeri til ophør lod borgmesteren da for-

anstalte en slags arbejdsanvisning. De fattige mænd fik anvist markarbejde, men kvinderne skulle spinde. For fattigkassens regning blev der anskaffet spinderokke og hasper, som uddeltes til de fattige kvinder. Ved en særlig husindsamling tilvejebragtes kapital til indkøb af hør og betaling af spindeløn til de fattige. Neuhoeffel antog derpå en »bogholder«, Matthias Hansen, til at udføre det praktiske arbejde. Hansen modtog hver måned en portion hør og blå samt en sum penge til spindeløn af magistraten, lod høren og blåren uddele pundvis til de fattige kvinder, som havde fået spinderokke. Kvinderne tilvirkede derpå garn rundt om i deres hjem og afleverede hver uge resultatet af deres anstrengelser til bogholderen. Efter omhyggelig vejning af garnet fik de da udbetalt deres løn i forhold til arbejdets kvalitet. Nogle af spinderskerne fik tillige fattighjælp, og det blev nu gjort til en betingelse for at modtage denne, at den fattige havde arbejdet efter bedste evne.

Alt dette lyder jo meget godt, men snart tårnede vanskelighederne sig op. De fattige manglede både lyst og evner til arbejdet, de søgte at snyde bogholderen ved at gøre garnet fugtigt, så det vejede mere, og hertil kom sikkert kapitalmangel.

Resultatet blev, at »arbejdsanvisningen« efter kort tid måtte indstilles, sandsynligvis fra 1775–76.

men blev anholdt af fattigfogeden. Har fået advarsel, og som ad num. 1.

5. *Ester Engel Våbensmeds enke fra Slotsgrunden, bor i huset hos Holgert Gundbrands enke, 70 år, kan, som hun foregiver, ikke arbejde mere, får 2 skl. af Slotsgrundens fattig-*

kasse til husleje. Har tigget her gentagne gange, har også i dag villet hente den sædvanlige skilling hos hr. kvartermester Possell, men er blevet anholdt af den store vægter. Har fået advarsel for fremtiden. I øvrigt som ad num. 1.«

Uldmanufakturet i 1785

Det netop omtalte forsøg på at skaffe de fattige arbejde skyldtes magistratens, specielt borgmester Neuhoeffels, eget initiativ, og motivet var i første række at aflaste fattigkassen og at afskaffe tiggeriet – ikke at udnytte de fattiges arbejdskraft til ophjælpning af den indenlandske industri.

I de sidste årtier af 1700-tallet blev det imidlertid en hel modesag at oprette egentlige spinderier, hvor de fattige kunne fremstille garn til brug i den hjemlige tekstilindustri. Et sådant spinderi, der skyldtes både nationaløkonomiske og socialpolitiske hensyn, oprettedes i Haderslev i 1785.

Som led i statens merkantilistiske erhvervs politik var der i 1780 blevet grundlagt et dugmanufaktur på Blaagaard ved København. I foråret 1785 anlagde dettes direktion i Haderslev et filial-uldspinderi, som skulle fremme vindskibeligheden og industrien i denne egn, og give byens fattige mulighed for at tjene noget til deres eget underhold.

Uldspinderiet lededes af en særlig udsendt spindemester, Hans Hansen, som boede til leje i den vestlige ende af det nuværende Slotsgade nr. 12. Huset, der er bevaret i lidt ændret skikkelse den dag i dag, var et 6 fag langhus (herunder en indkørsel), og sandsynligvis var det her, spinderiet foregik. Hans Hansen modtog redskaber og råmaterialer fra direktionen i København, og her til skulle også det garn, de fattige spandt hos spindemesteren, indsendes. Uldspinderiet blev imidlertid ikke tilsmilet af lykken – tværtimod blev det fra første øjeblik betrag-

tet med den største uvilje af de fattige.

Netop i 1785 var tiggeriet meget udbredt i Haderslev. Kilderne beretter om et overhåndtagende, skammeligt betleri af gamle og unge. Alligevel ville de fattige ikke møde frivilligt hos Hans Hansen for at spinde, og den 14. marts 1785 søgte han da bistand hos magistraten.

Han klagede over, at byens fattige ikke viste lyst til spinderi, »fordi de kaster ligesom en slags foragt derpå, ikke æstimerer det«. Derfor bad han magistraten om offentligt at bekendtgøre, at ingen måtte foragte uldspinderiet eller øve vold mod det og ej heller »tage eller skjule noget af ulden eller garnet«.

Disse anklagepunkter viser tydeligt, hvilke vanskeligheder, der mødte det nyoprettede manufaktur. Magistraten ilede derfor hurtigt til undsætning. I et forsøg på at bringe tiggeriet til ophør befalede den i slutningen af marts de arbejdsduelige fattige, som tiggede, at de var forpligtet til at henvende sig til spindemesteren, og at de kun kunne få udbetalt en eventuel understøttelse, hvis de fremlagde en attest fra spindemesteren på, at de havde arbejdet i spinderiet. De fattige børns skolegang skulle endvidere deles mellem almindelig undervisning og arbejde hos spindemesteren.

Dette nyttede dog ikke meget. De fattige ville fortsat ikke møde hos Hans Hansen, og i deres uvilje spredte de nu det rygte, at manufakturet ikke havde flere råmaterialer, og at spindemesteren ikke gav dem deres fulde løn, men holdt noget tilbage til sig selv.

deriet hen. Sandsynligvis med udgangen af året 1785 måtte det kongelige dugmanufaktur- uldspinderi i Haderslev da lukke efter en total fiasko, og Hans Hansen flyttede fra huset i Slotsgade.

Årsagerne hertil var flere, og det var overalt de samme faktorer, som gjorde spinderierne til døgnfluer. Slige anstalter, der mindede om tugthusene, var mildt sagt ikke velsete af de fattige. De ønskede ikke, at børnene i stedet for at gå i skole skulle sendes til spindemesteren. Betalingen var yderst ringe, så alle, der andetsteds kunne tjene mere, holdt sig borte. Også mangel på råmaterialer spillede sikkert ind. Øvrighedens trusler om at inddrage almissen var nytteløse, idet de fattige blot kunne tigge eller drage på landet, hvor der var endnu mindre kontrol med tiggeriet end i byerne. Arbejdskraften var ustabil, og mødte de fattige endelig op i spinderiet, var de ofte på grund af alder, dårligt syn og andre legemlige svagheder ude af stand til at udføre det fine spindearbejde. Hertil kom det producerede garns dårlige og skiftende kvalitet, afsætningsvanskeligheder og stadigt voksende underskud.

I Haderslev var det nok de fattiges uvilje mod manufakturet og spindemesteren, som var den afgørende faktor. Men kun sjældent har en sådan uvilje fundet udtryk i kilderne med de fattiges egne ord. Vore kilder stammer nemlig som oftest fra embedsmænd og andre medlemmer af »den herskende klasse«. Spinderierne betragtes derfor i disse kilder som udslag af kongens og øvrighedens nådige omsorg for de fattige. Disses uvilje eller i bedste fald passivitet anskues som ildesindede menneskers forsøg på at tilintetgøre velmente foranstaltninger til samfundets og de fattiges eget bedste. En handlemåde, der i sidste instans bundede i foragt for Gud, kongen eller øvrigheden. Kun sjældent anskuer en kilde derimod problemet fra den anden parts, de fattiges, side. Det hører til undtagelserne, at en kilde direkte belyser hvilke stemninger, der rådede i underklas-

sen, og hvordan denne betragtede myndighedernes foranstaltninger. Et sådant sjældent og værdifuldt aktstykke er bevaret i forbindelse med uldspinderiet i 1785, og skal refereres her.

En dag mødte fattigfogedens kone enken Karen Jacobs og spurgte hende, om hun ikke sendte sine døtre til spindemesteren. Straks brusede Karen op af indestængt harme: Nej, hendes døtre skulle ikke hen i tugthuset til den gamle skælm. Ingen skulle befale over hende. Øvrigheden gav hende intet. Hun ville drage på landet, det var der ingen, der kunne forbyde hende. Hun ville skide på øvrigheden med samt spindemesteren og hele den forbandede redelighed.

I disse ord ser vi, hvordan én enkelt af de fattige betragtede spinderiet, og de samme synspunkter rådede sikkert i næsten hele underklassen. Dermed har vi også fundet en af de vigtigste årsager til spinderiets kortvarige levetid.

Sidste forsøg

Med oplysningsideernes sejr i 1790'erne fulgte en stærk interesse for sociale spørgsmål, og dermed ønsket om at reformere fattigvæsenet i pagt med tidens idealer. Haderslev, der var præget af embedsstanden og andre »studerede« folk, var centrum for de nye tanker, og såvel i de tidsskrifter, der udsendtes i Haderslev som i tidens fremtrædende talerør »Provincialberichte« og »Blätter für Polizey und Kultur« var forskellige skribenter enige om at fremhæve det haderslevske fattigvæsens mangler. Byen led under det afskyeligste gadgetiggeri, fattigdommen var stor, og især var der en stor mængde tiggende børn. Fattigvæsenets forfald var ganske tydeligt. De fattige, også de understøttede, levede under elendige forhold, på lørdage og ved højtider drog hele skarer af gamle og unge tiggere gennem byens gader. Der var altså god brug for reformer, og at skaffe arbejde til de fattige var stadig tidens vigtigste lægemiddel mod alle vanskelighe-

derne. Trods de skræmmende spor forsøgte man derfor endnu engang med spinderi i Haderslev.

Efter at dugmanufakturet på Blaagaard var blevet ophævet i 1786, blev fabrikationen ført videre på en række mindre anlæg i provinsen, specielt i Fredericia. Dette klæde-manufakturs direktør søgte i slutningen af 1790'erne at oprette fattigspindier i Fredericias nabokøbstæder. Her skulle de fattige spinde garn til brug ved klædetilvirkningen i Fredericia. I 1797 foreslog han magistraten i Haderslev at indrette et sådant spinderi. Byens fattigvæsen skulle stille et hus til rådighed for spinderiet og spindemesteren, levere lys og brændsel samt yde tilskud til transportomkostningerne til og fra Fredericia. Manufakturet i Fredericia ville til gengæld betale løn til spindemesteren og til spinderne samt naturligvis levere råmaterierne.

Belært af bitter erfaring forholdt magistraten sig dog tøvende til forslaget. Man stillede sig positiv over for tanken, men veg tilbage for de medfølgende udgifter. Og da det stod klart, at spinderiet ikke kunne indrettes med økonomisk fordel, blev planen ganske stille skrinlagt i 1799.

Samtidig med at det således måtte opgives at skabe et egentligt spinderi til gavn både for den hjemlige klædeindustri og for de fattige, blev det fra privat side omend i beskedent omfang forsøgt at give en række fattige kvinder og piger arbejde.

I disse år dannede borgerskabet rundt om i Danmarks byer klubber. Haderslev havde fra 1798 én klub, der tidligt på året 1799 blev delt i to, Det harmoniske Selskab og Det forenede Selskab, der holdt møde i råds-vinkælderen på torvet. Tiden var stærkt optaget af sociale spørgsmål, og i Det forenede Selskabs love fra foråret 1799 blev understøttelse af de fattige fastslået som en hovedopgave for klubben. Klubben indkøbte hør og blår, som mod betaling blev spundet af fattige kvinder, og klubben lod nogle små

piger undervise i at strikke. Det spundne garn og de strikkede strømper blev derpå med mellemrum solgt ved auktion i klubben.

Dette velgørhedsarbejde startede med de bedste forventninger. De voksne kunne ved at spinde få en kærkommen indtægt, pigerne kunne opdrages til dygtige tjenestepiger, og grunden kunne lægges til et bedre indrettet fattigvæsen. Ved den første auktion i klubben blev garnet og strømperne tilmed solgt til gode priser.

Men snart meldte vanskelighederne sig. Klubkassen viste sig utilstrækkelig, og det kneb at få det spundne garn afsat. I oktober 1800 overtog bystyret derfor garnspinderiet, mens klubben fortsat ville sørge for strikkeundervisning til nogle småpiger. Også denne strikkeskole sygnede sandsynligvis snart hen.

Alle forsøg på at lette fattigvæsenets byrder og afskaffe tiggeriet ved at anvise de fattige arbejde blev altså forgæves. Det gælder de kommunale og de private initiativer, og tillige forsøgene på at udnytte de fattiges arbejdskraft i den hjemlige industri. Ved begyndelsen af 1800-tallet stod myndighederne derfor næsten lige så magtesløse over for de sociale problemer som tilfældet var ved fattigvæsenets grundlæggelse i 1736.

Kilder:

Bl.a.

Landesarchiv Schleswig-Holstein, Abt. 65. 2

(A XVIII), nr. 703¹, læg 1766, 30. 6.

Landsarkivet, Åbenrå, Åbenrå præstearkiv E 1, Åbenrå byarkiv XIX nr. 247d.

Haderslev Rådstuearkiv, Haderslev, Acta XV A, XV B bilag 3, 4 og Cod. 374.

Schleswig-Holsteinische Provincialberichte div. år.

Schleswig-Holsteinische Chronik 1799.

Lyna 1799.

Der Sammler 1797.

Overførster Hans Bachmann

AF VALD. ANDERSEN

Overlærer Vald. Andersen, Vejen, har samlet spredte oplysninger om bondedrengen Hans Bachmann fra Skodborg, der endte som hofjægmester og ejer af hovedgårdene Estrup og Sønderskov.

Fortidens folkelige fortælling beskæftigede sig gerne med personer, som på en eller anden måde havde brudt med det tilvante mønster. Man lyttede gerne til beretningen om bonden, der med tophue og træsko var kommet til auktion over en herregård, gjorde et forsigtigt bud og fik gården tilslået i auktionsherrernes forvisning om, at manden ikke kunne betale eller stille sikkerhed. Hvorpå bonden – nu herremand – hentede sin pengepose. Jo, en bonde kunne nok gøre sig gældende. Var en mand fra det jævne lag så blevet herremand, var der ofte en beretning i folkemunde, som modererede storheden. Hans Gundorf, bondesønnen fra Gunderup, der tid efter anden ejede Skodborghus, Sønderskov og Palstrup, tog man lidt af glansen af ved at fortælle, hvorledes han engang væddede med en anden om, hvem der bedst kunne skrive sit navn med bind for øjnene, hvorefter modparten opdagede, at han havde underskrevet et gældsbevis. Peder Poder, ejer af Hundsbæk, havde tjent sine første penge som hosekræmmer, »hvilket dog med stilhed siges«, som hans sognepræst skrev.

Hans Bachmann, født 1674, overførster og jægmester for de kgl. skove og vildtbanen i Koldinghus og Haderslev amter 1704, siden ejer af hovedgårdene Estrup og Sønderskov, indgår i rækken af de utvivlsomt dygtige mænd, der i 1700-tallet kom til at betegne en ret glansfuld bane ind i godsejerstanden, mens udgangspunktet, herkomsten fortæber sig i det dunkle.

»I følge et nu levende sagn var han en fattig dreng fra Skodborg, der gik omkring og solgte tobak, hvoraf han fik sit navn. En af hans senere fæstere i Surhave (Brørup sogn), der var søn af en gårdmand i Skodborg, til hvem Bachmann i sin barndom ofte var kommen og havde fået mad, kom i restance med sin landgilde og gik da op på Estrup for at få henstand. Fruen fik hans ærinde at vide og bragte den besked fra Bachmann, der dog ej selv ville gå ud til bonden, at han ingen landgilde skulle bryde sig om, førend han blev krævet, og det blev han ikke i mange år«.

Således fortæller Vestjyllands historiker i forrige århundrede, dr. phil. Oluf Nielsen i bogen: Malt Herred (1870), og i denne version er historien om Hans Bachmann blevet gengivet nogle gange, stadig efterladende visse dunkle punkter i biografien. Hvordan var hans tilknytning til Skodborg sogn, og hvordan med tobakshandelen, der skulle have givet ham navnet?

Ditlev Stephens var skovrider i Frøs, Kalvslund samt Gram herreder og betegnedes i 1701 som vanvittig. Året før var der indgået en aftale mellem skovrideren, der var »gammel, skrøbelig og nærmest i barndom«, og hans svigersøn og afløser i embedet Niels Nielsen Lindet. Skovridergården i Skodborg var en fæstegård, som N. N. Lindet havde overtaget sammen med Ditlev Stephens øvrige bo. Han skulle udrede 350 rdl. til dækning af gæld samt løn til Maren Christensdatter Lintrup for fem år, 40 rdl. Børnene skulle have 680 rdl., nemlig Philip, 15 år, 340 rdl., Maren, 12 år, 170 rdl. og Marie Dorthe, 8 år, 170 rdl. Pengene skulle blive stående rentefri hos N. N. Lindet i to år, hvorefter han skulle svare 5 % rente. Det



Estrup, Brørup.

oplyses, at der til skovridergården hørte to huse, beliggende ved kirken, og hele gården sattes i pant for børnenes arv.¹

Allerede i 1702 synes der at være opstået uenighed mellem Ditlev Stephens og N. N. Lindet samt de andre arvinger, så man måtte mødes ved Frøs herreds ting. Indstævnet var også Maren Christine Bachmann og Maren Christensdatter, gift med Peder Jensen Bachmann² i Skodborg, »for at svare på spørgsmål, Ditlev Stephens havde at stille dem, vidner at påhøre med hvad derefter kan følge.« Det drejede sig om at få oplyst bl.a. også, hvad den gamle skovrider på sin sygeseng havde sagt angående, hvad hans svoger, Jens Christensen Lintrup i Askov, var

ham skyldig, i hvilken anledning der var indkaldt vidner. Et mellemværende var der især med Maren Christensdatter, nu gift Bachmann, der som nævnt havde tjent længe i skovridergården. Hun havde efter forligsmændenes opgørelse 55 rdl. til gode. Derimod skulle hun tilbagelevere forskelligt, »som skovrideren tilforn havde givet hende og nu kan komme børnene til deling.« Således: En guldlås, et guldhjerte, to dukater, et sæt kristen-klæder (vel dåbsk.) en bog med sølvbeslag, en grøn silkebaldyret nattrøje, en silke-skammeluck (?); hvad den sig belanger, ville hun skaffe kvittering for, at hun havde betalt den. Desuden 13 alen stribet bolster og et par sølvbundne knive. »Hvad den sølvkande sig belanger, som er hos monsr. Hans Bachmann, skal den leveres tilbage, og han betales hans derpå hafte bekostninger. Hvad penge og guld, som Ditlev Stephens har givet Maren Bachmann udi

1. Frøs herreds tbg.

2. En Peder Bachmann fra Skodborg omtales i 1699 som smugler (Vald. Andersen: Foldingbro, 82).

gemme, skal til D. S. igen leveres i herredsfogdens og dannemænds overværelse.« Derpå rakte parterne hverandre deres hænder og var fornøjet med forliget. Maren Bachmann afleverede i en lærredspose »udi guld« 10 dobbelt dukater, værdi 40 rdl., 21 specie rdl., 4 dukatoner og 3½ danske kroner, der i alt udgjorde 68 rdl. 24 skilling. Maren Christensdatter afleverede forannævnte sager, og Peder Jensen Bachmann fik udbetalt hendes tilgodehavende løn. Sønnen Philip Stephens og N. N. Lindet kvitterede for det afleverede.

Ditlev Stephens' mellemværende med svogeren J. C. Lintrup i Askov omtales ikke ved forannævnte forlig. Nogle år senere holdtes 30. oktober 1709 en auktion i skovridergården, og her fik J. Chr. Lintrup, der var værge for den nævnte Marie Dorthe, tilslået nogle kreaturer samt noget indbo, værdi 128 rdl. Men da pengene ikke blev betalt, blev J. Chr. Lintrup 8. sept. 1712 indstævnet af Chr. Henriksen Preusser i Skallevad, der nu var gift med Marie Dorthe. J. Chr. Lintrup nægtede at være noget skyldig.³

Når Hans Bachmann præsenteres i denne sammenhæng, må det betyde at der har været en ret nær kontakt mellem familien Bachmann og skovriderfamilien, vel navnlig ved den betroede pige Maren Christensdatters giftermål med Peder Jensen Bachmann. Hvorledes den omtalte sølvkande var kommet i Hans Bachmanns varetægt oplyses ikke, men det er nærliggende at antage, at Ditlev Stephens har været medvirkende til, at Hans Bachmann som ung mand kom i tjeneste hos overførster og jægermester Hans Arnold Jantzen, der boede på Drenderup, Ødis sogn, en ansættelse, der blev afgørende for Hans Bachmanns senere liv. Efter at han i 1704 havde afløst Jantzen i embedet, blev han i 1709 gift med datteren, den 15-årige Anna Elisabeth. De fik overladt den kgl.

3. J. Chr. Lintrup i Askov var en fremtrædende mand, der ofte fik sit navn skrevet i tingbogen.

gård Fobislet (Fovslet), men allerede i 1710 døde hans unge hustru i barselseng. På samme tid var Philip Stephens i tjeneste hos Bachmann, som hermed gengældte den protektion, han selv havde nydt. Ved sit ægteskab med Kirstine Margrethe Clausen, enke efter amtsforvalter Peter Paulsen, der i nogle år havde ejet hovedgården Estrup i Malt herred, blev Hans Bachmann i 1714 herremand.⁴ I en alder af 40 år havde han dermed nået det øverste trin på den sociale rangstige, som nogen bondefødt kunne drømme om, kgl. embedsmand og gods-ejer. Om hans personlige karakteregenskaber til at udfylde denne lykkebegunstigede position synes eftertiden ikke at have rejst tvivl. Noget mærkeligt kan det dog synes, at hans forbindelse tilbage til det ikke så fjerne Skodborg blev så udvisket, at det gav anledning til den forannævnte sagdannelse.

I 1738 døde sognefoged Christian Bachmann i Skodborg. 27. november fremkom degnen Peder Nissen Dal for retten med en regning til de efterladte vedrørende begravelsen, sendt af præsten hr. Høstmark, der havde til gode: For rug 10 rdl., for ligprædiken 12 rdl., kontante penge 3 rdl., kvægtiende 1 rdl. 3 mark, for Chr. Bachmanns begravelse i kirken 12 rdl., for kirkens lys 12 skilling. P. N. Dal hævdede på præstens vegne, at betalingen for ligprædiken ikke var for højt sat, men hvis nogle af de andre vedkommende (kreditorer) ville vise moderation, ville præsten også gøre afslag. Selv forlangte degnen 5 rdl., han havde lånt sognefogden, desuden betaling for sin opvartning med sang ved begravelsen samt for rejser med sognefogdens breve. Når disse krav måtte bringes for retten, må det skyldes, at de efterladte har fundet dem for urimelige. Ved skiftet fremgik det tydeligt, at hjemmets økonomi var belastet, især ved gæld til Christian Bachmanns søskende, der

4. I H. K. Kristensen: Hovedgården Estrup, 52 f. er Hans Bachmann udførligt omtalt.



Sønderskov hovedgård, Brørup.

havde deres arv til gode, 409 rdl., og deres formynder var Hans Bachmann, der kort forinden havde fået titel af hofjægermester. Når han ved skiftet krævede arvepengene udbetalt, var det ikke udtryk for nogen hårdhændet fremgangsmåde, men kun i overensstemmelse med lovens krav. Selv var Hans Bachmann ikke nærværende ved skiftet, men var repræsenteret af Lorentz Hansen fra Foldingbro, der som tidligere ridefoged på Estrup var velkendt med sådanne forretninger.⁵ Skulle sagen gå sin gang, ville enken være nødt til at stille »den halve fæstegård med indavlet korn og hø samt besætning og løsøre til offentlig opbud og auktion.« Gården bestod af 11 fag salshus (stuehus), 2 fag porthus, 4 fag kvist, 14 fag lade mod nord, 14 fag lade mod vest, 4 fag hus i gården

samt et lidet hus i haven. Der var ovn og 3 skorstene, en jernkakkellovn i kvisten (en udbygning fra salshuset) og en do. i dørsnet (opholdsstuen). Der var intet guld i boet, men af sølv 3 skeer, 3 bægre og 6 skeer, men enken berettede, at sølvtøjet var pantsat til Simon Madsen i Vejen mølle for 17 rdl. 32 skilling, at indløse til mikkelsdag sidst uden rente, men blev det stående, skulle der svares rente. Der fandtes et brændevinstøj af kobber. Hele boet vurderedes til 482 rdl.

»Førend auktionens foretagelse proponerede mons. Lorentz Hansen på den salmands søskendes vegne, enken med lavværge (Juhl Jensen, Københoved), at såfremt hun ville og kunne beholde gården med påstående bygninger, indavlet hø og korn, den lagt rugsæd osv. såvel som landboelshuset Kocken Thor kaldet, for 300 rdl. at betale til kyndelmisse, 2. februar 1739, og derfor stil-

5. Sst. Se Foldingbro, 72.

le nøjagtig kaution, så er dette hende at be-
bevilge.« Dette tilbud kunne enken efter at
have rådført sig med sine pårørende. Mar-
cus Thomsen Degn fra Stepping, Jens Jensen
sst. og Hans Jørgensen fra Styding samt lav-
værgen, ikke modtage, men ønskede auktio-
nen gennemført, dog med den betingelse, at
hun skulle have beboelse i forannævnte
landboelshus i 6 år. Derefter blev gården
solgt for 300 rdl. til præsten Niels Høstmark
på monsr. Roderiges vegne, idet Høstmark
kautionerede. Lorentz Hansen købte en jern-
kakkelovn m.m. Monsr. Grum (Foldingbro?)
købte brændevinstøjet »med dækket, hat og
tønde og piber samt en liden balje til at sætte
under piben.«

Auktionen indbragte 618 rdl., gælden var
på 615 rdl. »Til overs blev 2 rdl. 29¹/₂ skil-
ling, som enken fik overladt.« Skønt regi-
streringen af boet synes at vise et ret vel-
udstyret hjem i sognefogedgården, trådte
den barske virkelighed frem ved mandens
død, og ingen synes at have forsøgt at kome
enken til hjælp – ej heller Hans Bach-
mann, der i 1724 havde solgt Estrup og nu
var ejer af Sønderskov.

Helt uden kontakt med sin familie i Skod-
borg var Hans Bachmann dog vist ikke. Frøs
herreds tingbog oplyser: »Torsdag den 24.
juli 1732 fremkom for retten på sin broders,
højædle og velbyrdige hr. jægermester Bach-
manns vegne monsr. Peder Bachmann af
Skodborg.« Det drejede sig om ulovlig skov-
hugst i Røddinggårds, Tornumgårds og
Skodborg skove, en af datidens hyppigt fo-
rekommende sager, som overførsteren ikke
har ulejlighet sig til herredstinget for.⁶

Op mod år 1700 var brugen af tobak al-
lerede så almindelig, at man vel også i Skod-
borg var kendt med dette nydelsesmiddel.
Endnu var tobaksrygningen og -forhandlin-
gen dog utvivlsomt på et eksperimenterende
stadium, vel ikke uden lighed med vor tids
narkohandel. Utænkeligt er det da ikke, at

drengen Hans Bachmann, drevet af en vis
medfødt foretagsomhed og lyst til at tjene
penge, har tusket lidt med det nye nydelses-
middel. Men sandsynligheden herfor modsig-
ges dog af, at tobakken næppe har været let
at få fat på for en Skodborg-dreng, og til-
med var en sådan handel på landet forbudt.

19. oktober 1730. Monsr. Hans Juhl af
Haderslev, der havde forpagtet kro- og hø-
kerirettighederne i Frøs og Kalvslund her-
reder, havde attraperet en omløbende tobaks-
kræmmer, Joh. Jørgen Mencke, med en sæk
tobak, som han efter egen tilståelse agtede
at sælge i Rødding by og herredet. Hans Juhl
konfiskerede tobakken, 1 rulle gul tobak, 2
ruller ringere, 1 liden rulle sort do., værdi
3 rdl. 5 skilling.⁷

Men – ingen røg uden brand! Det gamle
sagn om Hans To-bachmann må have, hvad
det kan tilkomme. Den usvigelige tingbog
har følgende afskrift: Ekstrakt af overførster
Hans Bachmanns hovedbog fol. 43a, Fobi-
slet. Min tjener Philip Stephens. Debet. 1710,
11. 12. 4 ruller hollandsk tobak 21¹/₂ pund
3 rdl. 17¹/₄ skilling. 12 små ruller, 9 pund
1 rdl. 10¹/₂ skilling, 1711, 25. 1. 2 ruller to-
bak 9 pund 1 rdl. 19¹/₂ skilling.⁸ Denne le-
verance fra Philip Stephens til Hans Bach-
mann, i alt ca. 40 pund omkring jul og nyt-
år, må betyde enten, at overførsteren selv
har været storforbruger af tobak, eller, at
han har handlet med den, og at sagnet med
sædvanlig modifikation taler sandhed.

En stamtavle, der nærmere placerer Hans
Bachmann i slægten, er ikke forsøgt opstillet
her. Førstelærer K. M. Hermansen, Skod-
borg, der skrev sognets historie, beskæftige-
de sig også specielt med slægten Bachmann.
Især søgte han, som meddelt i brev til mig
okt. 1968, at finde forbindelse mellem den
ældre og den i sognet nulevende slægt Bach-
mann. Om Hermansen nåede at afslutte den-
ne undersøgelse inden sin død, vides ikke.

7. Sst.

8. Malt herreds tbg.

6. Frøs herreds tbg.

Flygtninge- hjælpere og modstands- kamp

AF SIGFRED JESPERSEN

Den illegale aktivitet ved landegrænsen i de første år efter nazisternes magtovertagelse i Tyskland er et stort set upåagtet kapitel i grænselandets historie. Denne artikel bygger for en stor del på materiale, som programmedarbejder ved Danmarks Radio Sigfred Jespersen, Sønderborg, har indsamlet til en radioudsendelse. Den handler om indsmuglingen af tyske flygtninge i begyndelsen af trediverne.

Kort efter nazisternes magtovertagelse i Tyskland i januar 1933 og rigsdagsbranden i slutningen af februar begyndte socialdemokrater, kommunister, jøder og andre at flygte over grænserne.

Samtidig begyndte også ved vor landegrænse en aktivitet, der var klart illegal i nazisternes øjne – til dels også efter dansk lov, men i stort omfang tolereret, i nogle tilfælde direkte understøttet af danske myndigheder.



Uffe Andersen og hans kone f. Kxdzierzykovski, på en sønderjysk DSU-lejr i begyndelsen af trediverne.

Både nord for grænsen og syd for blev der dannet grupper, der havde til formål at hjælpe forfulgte over grænsen til Danmark, men også at bekæmpe det ny regime i Tyskland.

Hvor mange flygtninge der kom over landegrænsen, og hvor mange der fulgte andre ruter, lader sig næppe fastslå i dag.

Der var registreret ca. 1500 med opholdstilladelse, men mange fortsatte umiddelbart fra Danmark til Norge, Sverige og andre lande, og en del opholdt sig illegalt i landet.

Mange kom legalt ind i Danmark på endnu gyldige pas, på 10 pfennigpas eller på såkaldte kaffeture med skib til dansk havn.

Nogle blev smuglet over af tyske og danske søfolk og fiskere eller af tyske partifæller sejlet over Flensborg fjord.

Andre gik over den grønne grænse – med eller uden lokal hjælp.

Og atter andre blev hentet og smuglet over af danske partifæller ved hjælp af 10-øres pas eller forfalskede papirer.

Hjælpen nordfra, der i første række – eller udelukkende – kom rigsdagsmænd og andre



Ungsocialisterne fra Slesvig-Holsten og Nordslesvig havde adskillige fælles-arrangementer, indtil Hitler tog magten i Tyskland. Billedet her er fra en demonstration i Åbenrå. I spidsen et orkester fra Reichsbanner, det socialdemokratiske beskyttelseskorps, derefter deltagere fra SAJ, Sozialistische Arbeiter Jugend. De nære kontakter indtil 1933 gjorde det muligt for Uffe Andersen og Robert Huhle at operere stiltødt i Tyskland, da det senere gjaldt om at bringe flygtninge over grænsen til Danmark.

prominente til gode, blev ydet dels af løst organiserede socialdemokratiske grupper, dels af den kommunistiske »Røde Hjælp« og det kommunistiske parti, der havde organiseret en lang række grænseposter.

Hjælpen sydfra kom fra illegale partigrupper, der ved nattetid smuglede flygtninge over fjorden eller den grønne grænse – grupper, der samtidig var aktive med indsmugling til Tyskland af antinazistisk propaganda.

For de socialdemokratiske flygtninge, der ikke blev hentet af danske partifæller, var sidste station før grænsen som regel »Skovhjemmet« i Harreslev, og normalt blev de i Danmark modtaget med en kop kaffe hos lokomotivfører Aage Lassen i Padborg.

Den socialdemokratiske aktivitet nord for grænsen blev forberedt allerede i sommeren 1932, men byggede, så længe den varede, på privat initiativ.

Smed Carl Uffe Andersen (død december

1973), der dengang boede i Haderslev og var formand for DSU i Sønderjylland og senere blev lærer ved forsvarets civilundervisning i Viborg og Karup, og journalist Robert Huhle, Sønderborg (senere chefredaktør for »Sønderjyden«), hentede flygtninge syd for grænsen – lejlighedsvis også på bestilling fra Matteottifonden og Hans Hansen (Hedtoft) – men gensidigt uden at være informeret om enkeltheder i partifællens virksomhed.

Uffe Andersen mente selv, at han og hans kone (f. Kxdzierzykowski) havde hentet op mod 100 socialdemokratiske flygtninge.

Uffe Andersen havde fra skoleophold i Tyskland mange forbindelser til den tyske fagbevægelse og det tyske socialdemokrati. Et socialdemokratiske ungdomsstævne i sommeren 1932 blev benyttet til at træffe aftaler med den senere socialdemokratiske overborgmester i Kiel, Andreas Gayk, og andre om koder og dækadresser.

I januar-februar 1933 blev dokumenter og

partifaner fra Flensborg bragt over grænsen, og i begyndelsen af april kom den første flygtning.

Det var den tidligere finansminister Hilferding, som Uffe Andersen mødte på »Schleswig-Holsteinische Volkszeitung«s redaktion i Flensborg.

Han blev – som andre efter ham – bragt til H. P. Hanssens adresse i Åbenrå. H. P. Hanssen havde selv udtrykt ønske om, at bekendte fra hans tid som tysk rigsdagsmand blev ført til ham.

Uffe Andersen havde tidligere truffet Hilferding i den tyske rigsdag, men var blevet behandlet temmelig nedladende. I Flensborg var storheden gået af Hilferding. Han tryglede Uffe Andersen om hjælp.

Da H. P. Hanssen hørte den historie, sagde han: »Unge mand, mennesker i nød hjælper man«. Det gjorde dybt indtryk på Uffe Andersen.

I slutningen af april blev han af Hans Hedtoft opfordret til at møde tre kendte tyske partifæller, senere flygtninge i Danmark (Kurt Wurbs, dengang chefredaktør på »Schleswig-Holsteinische Volkszeitung« i Kiel, Werdich og Richard Hansen, der senere blev den faktiske leder af den socialdemokratiske flygtningehjælp i Danmark) i toget i Vojens. Han fulgte dem til Kiel, hvor der blev truffet aftaler om den fremtidige aktivitet.

Uffe Andersen foretog lange rejser i Tyskland for at hente forfulgte partifæller. Her kom hans gamle forbindelser ham til gode, idet han som regel kunne overnatte privat – og således kunne undgå hotellerne og politiet. På en sådan rejse boede han i Andreas Gayks lejlighed i Kiel, som indehaveren selv var flygtet fra, med Gayks revolver under hovedpuden.

Den længste rejse gik til Magdeburg, hvor han hentede den socialdemokratiske rigsdagsmand og redaktør, Karl Raloffs hustru og to døtre. Karl Raloff (senere tysk presseattaché i København) var på det tidspunkt

flygtet til Danmark. Han optrådte som skribent og foredragsholder under navnet Karl Ehrlich. Da Hans Hedtoft frygtede, at det tyske politi skulle finde ud af, hvem Karl Ehrlich var, fandt han det tilrådeligt at bringe Raloffs familie ud af Tyskland.

Efter »De lange knives nat« den 30. juni 1934 måtte Uffe Andersen indstille sin virksomhed. Han var efterlyst i Tyskland. Hans kone derimod kunne så sent som i 1935 smugle en flygtning over grænsen, ganske vist den modsatte vej. Det var den tidligere braunschweigske ministerpræsident Steinbrecher, der var gammel, ikke kunne affinde sig med at leve i landflygtighed og regnede med – på grund af sin alder – at kunne leve i fred i det nazistiske Tyskland. Uffe Andersen og hans kone havde selv modtaget Steinbrecher og hele hans regering, da den flygtede over grænsen til Danmark.

Robert Huhle kom ind i arbejdet ved, at tyske flygtninge, der selv var sluppet over grænsen, helt naturligt meldte sig på »Sønderborg Social-Demokrat« i Sønderborg og bad om hjælp. Han mener selv, at hans virksomhed fortsatte til 1936.

Den kommunistiske aktivitet var strammere organiseret, fra 1935 gennem ALN, Abschnittsleitung Nord af det tyske kommunistparti. ALN havde hovedkvarter i København.

Partiet havde et vidt forgrenet net af illegale forbindelser til Tyskland, til søs bl.a. mellem Sønderborg og Egernfærde og til lands bl.a. over Kollund og Højer – forbindelser, der tilsyneladende i første række har tjent andre formål end hjælp til flygtninge.

»Røde Hjælp« havde et kontor i Sønderborg (samme adresse som partikontoret), ledet af tekstilarbejder Hans Jespersen. De fleste flygtninge kom selv, men indsmugling forekom også. Tilsyneladende blev der skelnet skarpt mellem partiets flygtninge og andre. Prominente personer, der var beordret over grænsen, tog partiet sig af. De andre hørte under »Røde Hjælp«.

Til de »parti-flygtninge«, der en tid opholdt sig i Sønderborg, hørte Ernst Wollweber, der senere blev kendt i forbindelse med kommunistisk sabotage-aktivitet i Danmark. Han var så »stor«, at Hans Jespersen ikke officielt var underrettet om hans besøg.

Den daværende sekretær i »Røde Hjælp«, fhv. typograf Rasmus Bonde Larsen, Skovlunde, har været med ved en enkelt indsmugling over landegræsen.

Syd for grænsen fandtes der illegale grupper af socialdemokrater, kommunister og SAP (Sozialistische Arbeiter Partei), hvortil dengang også Willy Brandt og den senere Lübeck-senator Paul Bromme hørte.

En betydelig rolle i hjælpen til de naziforfulgte spillede »Skovhjemmet« i Lundgade i Harreslev (Café Waldheim, Hainstrasse 2). Café Waldheim var den adresse, der blev opgivet til hamborgske socialdemokrater, der måtte flygte efter at have deltaget i antinazistisk virksomhed.

Cafeen blev drevet af ægteparret Soffy og Amandus Lützen og var mødested for unge flensborgske socialdemokrater. Flygtningene meldte sig der, når de nåede Flensborg, og blev om natten ført over grænsen af blandt andre den senere socialdemokratiske borgmester i Harreslev, Wilhelm Schmehl.

Razziaer forekom jævnligt på Café Waldheim, og ægteparret Lützen var arresteret flere gange. Lützen fik forbud mod at handle med brød i Flensborg, fordi nazisterne frygtede, at han på den måde opretholdt forbindelsen mellem partifæller. Cafeen blev lukket, og begge ægtefæller blev idømt tugthus.

Til Waldheim-gruppen hørte også nuværende gæstgiver Richard Rösch, Nørregade 79 i Flensborg. Han blev sammen med andre taget ved grænsen for indsmugling af socialdemokratiske propaganda og idømt tugthusstraf.

Et væsentligt problem nord for grænsen var kontrollen med de personer, der meldte sig som flygtninge. En del af dem var udsendte spioner.

Uffe Andersen opnåede gennem Hans Hedtoft tilladelse til i arresten at afhøre de flygtninge, der var taget af det danske politi for illegal grænseoverskridelse. Når han – eventuelt efter at have indhentet oplysninger i Tyskland – sagde god for dem, blev de løsladt og fik opholdstilladelse i Danmark.

Også kommunisterne beskyttede sig mod spioner og stikkere ved at spørge ad de illegale kanaler til Tyskland.

Robert Huhle og Hans Jespersen oplyser, at flygtninge, der blev fundet troværdige, blev videresendt fra Sønderborg til København på Matteottifondens eller »Røde Hjælp«s regning. Det skete normalt med billigste befordring, paketbåden »Sønderjylland«. Andre blev opfordret til selv at skaffe sig rejsemulighed.

Robert Huhle blev på redaktionen i Sønderborg opsøgt af en mand, der ønskede oplysning om, hvordan man kom illegalt over grænsen, og hvem der var »Schwarze Front«s kontaktperson i København. Han påstod, at Gregor Strassers enke befandt sig i Flensborg og skulle hjælpes over grænsen.

Huhle underrettede politiet, der fandt tre forskellige pas på manden. Han vidste altså udmærket, hvordan det foregik. Han blev udvist.

Hans Jespersen husker et enkelt tilfælde, hvor man ikke stolede på den angivelige flygtning. Han fik klø, før han forlod »Røde Hjælp«s kontor, og meldte Jespersen til politiet. Jespersen blev afhørt, men der skete ikke videre i sagen.

I hvert faldt i grænselandet var politiets holdning i det store og hele forstående.

De fleste politifolk og grænsegendarmer lod flygtninge passere, selv om de havde fatet mistanke til deres papirer. Der kan vel også nævnes eksempler på det modsatte, og redaktør Hans Rütting, København, tidligere Flensborg Avis, kunne fortælle om vanskeligheder, der meldte sig for flygtninge med gyldige pas. De slap ikke ud af Tyskland med mere end 10 mark og ikke ind i Dan-

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT



UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svendsen

50. årgang . 1974

INDHOLD:

Almindelig historie

| | |
|--|-----|
| <i>Werner Christiansen: Halvtreds år med Sønderjysk Månedsskrift</i> | 233 |
| <i>Festen på »Folkehjem« 27. 9. 1974</i> | 393 |
| Taler af Erik Jessen | 393 |
| Poul Hartling | 395 |
| Tove Nielsen | 396 |
| Nathalie Lind | 396 |
| J. Th. Arnfred | 398 |
| Camma Larsen-Ledet | 401 |
| Georg Buchreitz | 402 |
| <i>J. Hoppe: Nærbillede og perspektiv</i> | 52 |
| <i>Tyge Haarløv: Den dansk-tyske grænsevandløbskommission</i> | 248 |
| <i>Peter Kr. Iversen: Sønderjysk Månedsskrift 50 år</i> | 296 |
| <i>Sigfred Jespersen: Flygtningehjælpere og modstandskamp</i> | 437 |
| <i>Morten Kamphövener: Du skønne land –</i> | 50 |
| <i>Aksel Lassen: Stemmetal i Tinglev gennem 100 år</i> | 260 |
| <i>Anders Lebeck: Den nationale stilling i vort sydlige grænseområde</i> | 377 |
| <i>Emil Lorenzen: En bogs skæbne</i> | 364 |
| <i>Martin Madsen: Tyske gendarmere i Hviding sogn</i> | 177 |
| <i>Peter Marcussen: Det unge Grænseværn – det danske svar</i> | 283 |
| <i>Anne-Helene Michelsen: Rundt om en trebenet vaskebalje</i> | 357 |
| <i>Carl Nielsen: Breve fra tilbageaget 1864</i> | 220 |
| <i>Erik Nørr: Rigsdagsvalget 1898</i> | 153 |
| <i>Peter Petersen: Valdemars sut</i> | 368 |
| <i>Fr. Rudbeck: Flensborgs fremtid</i> | 353 |
| <i>Christian Stenz: Sønderjysk Månedsskrift halvtreds år</i> | 235 |
| <i>Bjørn Svensson: Dagspressen i Nordslesvig</i> | 294 |
| – Socialdemokratierne og Sønderjylland | 10 |
| Gerd Callesen kritiserer Bjørn Svensson | 170 |
| Bjørn Svensson: Svar til Gerd Callesen | 172 |
| <i>Andreas Thomsen: Socialdemokraterne og Sønderjylland</i> | 225 |

Enkelte lokaliteter

| | |
|--|-----|
| <i>Jens Chr. Bendorff: Botillas skab</i> | 57 |
| <i>Olav Christensen: Fattigforsorg i Stenderup</i> | 25 |
| <i>H. V. Gregersen: Forsvundne kirker langs med hærvejen i Nordslesvig</i> | 237 |
| <i>Lars Nørgaard Henningsen: Arbejdsformidling i 1700-tallet</i> | 422 |
| <i>Peter Høier: Sønderjyske broer</i> | 206 |
| <i>Louis Jacobs: Husum kvægmarked</i> | 337 |

| | |
|---|-----|
| <i>Jørgen Steen Jensen</i> : Et møntfund fra Årup valfarts kapel | 1 |
| <i>Per Jespersen</i> : Guldhornsspillet | 181 |
| <i>V. Tams Jørgensen</i> : Nordfrisisk Institut – en folkelig institution | 254 |
| <i>Hans Lind</i> : Kystsanatoriet i Augustenborg skal nedlægges | 257 |
| <i>Emil Lorenzen</i> : Tønder borg 1585..... | 60 |
| <i>Viggo Petersen</i> : Et glimt fra bordellet i Haderslev for 100 år siden | 26 |
| – En ringridningspræmie fra 1845 | 218 |

Kirke, skole, sprog, undervisning

| | |
|---|-----|
| <i>H. V. Gregersen</i> : Forsvundne kirker langs med hærvejen i Nordslesvig | 237 |
| <i>H. Hejselberg Paulsen</i> : Det danske sprog i den tyske administration op under 1900 | 355 |
| <i>Peter Høier</i> : Fra Klovtøft skoles historie | 339 |
| <i>Jørgen Steen Jensen</i> : Et møntfund fra Årup valfarts kapel | 1 |
| <i>Hans Autzen Jørgensen</i> : Fra Felsted kirkebog | 61 |
| <i>V. Tams Jørgensen</i> : Nordfrisisk Institut – en folkelig institution | 254 |
| <i>H. K. Kristensen</i> : Lidt fra Ribe-bispens kopibøger | 272 |
| <i>Emil Lorenzen</i> : En bogs skæbne..... | 364 |
| Skolestatistik 1974 | 446 |
| <i>Bjørn Svensson</i> : Frimenigheder i Sønderjylland | 270 |

Arkæologi, museum

| | |
|--|-----|
| <i>Peter Beck</i> : Breve om udgravningerne i Nydam mose | 162 |
| <i>Holger Jacobsen</i> : Skibsbillede på Åbenrå Museum | 72 |
| <i>Jørgen Steen Jensen</i> : Et møntfund fra Årup valfarts kapel | 1 |
| <i>Hans Neumann</i> : Museer i Nordslesvig | 65 |
| <i>Lilian Wærum Nielsen</i> : Nogle bemærkninger om Sønderjyllands Kunstmuseum | 139 |
| <i>Ole Rafn</i> : Føromersk jernalders bopladsfund med tragt | 143 |
| <i>Sig. Schoubye</i> : Tønder Museum 1923–1973..... | 85 |
| <i>Jørgen Slettebo</i> : Fra vægtergang til forborg | 77 |
| <i>Bjørn Svensson</i> : Den store Jellingesten | 305 |
| – PS til Jelling | 350 |
| Åbenrå Museum, Jul på | 421 |

Personalhistorie

| | |
|---|-----|
| <i>Vald. Andersen</i> : Overførster Hans Bachmann | 432 |
| <i>Peter Beck</i> : Breve om udgravningerne i Nydam mose (Conrad Engelhardt, Chr. Hanssen) | 162 |
| <i>Fr. Bergmann</i> : Tre roser fra Als – og en fra hovedstaden | 265 |
| <i>Werner Christiansen</i> : Andreas Christian Nissen fra Lydersholm..... | 212 |
| <i>Hanne Dahlkild</i> : Kimer, I klokker..... | 451 |
| <i>Anders Feilberg Jørgensen</i> : »Vi er selv historie« (J. Th. Arnfred) | 38 |
| <i>H. P. Jensen</i> : Peter Hansen Arnum – en invalid soldats livsskæbne | 316 |

| | |
|--|-----|
| <i>Sigfred Jespersen: Flygtningehjælpere og modstandskamp</i> | 437 |
| <i>Charlotte Kaupat: En flygtningeskæbne</i> | 6 |
| <i>F. A. Kirsten: En karetmager i Ravsted</i> | 322 |
| <i>Johann Kirsten: Ravsted-minder</i> | 298 |
| <i>Fr. Lorenzen: Tre breve til oberst Chr. Lunn</i> | 22 |
| <i>Carl Nielsen: Breve fra tilbagesetget 1864 (Louis le Maire)</i> | 220 |
| <i>Hans M. Michelsen: Besøg i Terkelsbøl</i> | 201 |
| <i>Anne-Helene Michelsen: Rundt om en trebenet vaskebalje</i> (Christine Andresen, Martha Byriell, Ingeborg Hansen og Eline Holm) | 357 |
| <i>Helene Moltke: Peter Marcussen – stifteren af Det unge Grænseværn</i> | 279 |
| <i>Hans Mosegaard: Grænsebarnet</i> | 41 |
| <i>Ingeborg Poulsen: Jul på Nørremølle</i> | 442 |
| <i>L. S. Ravn: Et møde med en fransk officer</i> | 33 |
| <i>Manfred Spliedt: »Der Elmshorner Verein«</i> | 362 |

Nekrologer

| | |
|--|-----|
| <i>Morten Kamphövener: Mette og Christian Demuth</i> | 228 |
| <i>Knud Fanø: Vilh. la Cour</i> | 277 |

Småstykker

Børnerim 169, 211, Det unge Grænseværn 367, Postjubilæum i Haderslev 454.

Sagt og skrevet: 406.

Grænselandsdagbog: 29, 62, 149, 195, 230, 273, 302, 335, 374, 418, 458.

Avisartikelindex 1973: 182.

Boganmeldelser

| | |
|--|-----|
| <i>Valdemar Andersen: Foldingbro (Bjørn Svensson)</i> | 28 |
| <i>Peter Beck: Dansk dreng i Sundeved (Eskild Bram)</i> | 145 |
| <i>Sønderjyske Årbøger 1973 (Eskild Bram)</i> | 146 |
| <i>Opmåling af Lindauhof (Knud Olrik)</i> | 371 |
| <i>Huse i Holm (Knud Olrik)</i> | 371 |
| <i>Morten Kamphövener: Borgerskabet i Åbenrå 1686–1867</i> | 372 |
| <i>H. V. Gregersen: Plattysk i Sønderjylland (Eskild Bram)</i> | 455 |
| <i>Gerd Callesen: en verden at vinde (Bjørn Svensson)</i> | 458 |

Små boganmeldelser

Hans Mosegaard: Grænsebarnet s. 372. Sprogforeningens Almanak for 1975 s. 456.
Nationalmuseets arbejdsmark 1974 s. 457. Salmer på dansk og tysk s. 457.

RETTELSER:

Side 1, billedteksten. Tilføjelse:

Inv. nr. D 3919/1966. Foto Niels Elswing, 1973. Her forstørret ca. 1.5:1.

Side 5, linie 8 f.o. Læs: – valfartssteder. Dette understreges af et testamente fra 1521, der siden er gjort opmærksom på. Detleff Wytte

fra Burg på Fehmarn hensatte penge til fire valfartssteder, nemlig – –

Side 204. 2. linie f.n. og 7. linie f.n. Læs Michelsen i st. f. Nielsen.

Side 368. Linie 6 f.o. Læs: Branderup i st. f. Brandstrup.

STEDFORTEGNELSE

Anholt 316
Arnum 316
Augustenborg 218, 257

Ballum 57
Bredsted 254
Buntje 57

Christiansfeld 69

Felsted 61
Flensborg 22, 353

Gram 69

Haderslev 26, 41, 50, 65, 362, 422
Hejsager 143
Husum 337
Hviding 177

Jelling 305

Klovtoft 209, 339

Lilholt 237
Lydersholm 212
Løgumkloster 325

Møgeltønder 181, 451

Neder Jerstal 241
Nydam mose 162
Nørremølle 162, 442
Nørre Ønlev 244

Over Jerstal 241

Ravsted 323
Rejsby 57
Rønshoved 368
Råhede 177

Skodborg 432
Stenderup 25
Sønderborg 65, 77, 265, 422
Sdr. Sejerslev 6
Svejlundstok 206

Terkelsbøl 201
Tinglev 203, 260
Toftlund 318
Tønder 6, 60, 65, 85, 139

Øster Højst 57

Åbenrå 38, 65, 72, 357, 393, 421, 422
Årup 1



Fra en dansk-tysk pinselsejr i Sønderhav 1932. I midten Robert Huhle. Nr. 2 fra venstre er Peter Kruppa fra Flensborg, der senere måtte flygte til Danmark. Han blev anholdt under besættelsen, og i 1945 vendte han nedbrudt tilbage til sin ny hjemby, Viborg. Han døde kort efter på hospitalet. Nr. 2 fra højre er hans kone, Milchen Kruppa, der stadig bor i Viborg.

mark med mindre end 100 kroner. Eneste mulighed var at gemme en del af pengene på den tyske side.

Kriminalpolitiet og politimestrene lukkede øjnene på de rigtige steder. I sin bog »Flygtning 33« fremhæver landsretssagfører Carl Madsen politiadjudanten i Åbenrå, Fritz Jacobsen, og politimester Maribo i Sønderborg – og Uffe Andersen føjer politimester A. M. Bjerre, Gråsten, til.

Både Maribo og Bjerre vidste besked om, hvad flygtningehjælperne – i hvert fald de socialdemokratiske – foretog sig, og støttede dem, hvor de kunne.

Uffe Andersen blev af Maribo advaret mod den fremgangsmåde, han benyttede i Tyskland. Havde han båret sig sådan ad i Danmark, ville han forlængst være arrester-

ret, sagde politimesteren og sluttede med at give gode råd for den fremtidige virksomhed.

Ifølge Uffe Andersen fik Maribo en næse fra justitsministeriet efter at have udstedt særlige flygtningepas for Sønderborg politikreds.

Den politimand, der havde mest med flygtninge at gøre, var den daværende leder af politistationen i Padborg, Mikkil Petersen, senere Haderslev. Han var yderst hjælpsom over for de tyske flygtninge og deres venner, selv om han blandt sine underordnede havde en betjent, der viste påfaldende og mistænkelig interesse for disse sager.

Den unge mand hed Max Pelving – senere berygtet som stikker.

Jul på Nørremølle

AF INGEBORG POULSEN

I julen 1957 gav fru Ingeborg Poulsen, Åbenrå, der er født 1901, sig til at skrive om julen, som hun kunne huske den fra sit barndomshjem på Nørremølle. Erindringerne, der blev skrevet til glæde for den 4-årige Troels, »at læse, når han bliver stor«, har ligget siden – end ikke Troels har fået dem at se. Nu har fru Ingeborg Poulsen fundet manuskriptet frem og lånt det til Sønderjysk Månedsskrift, hvis læsere får et tidsbillede af julefestlighederne, der synes os meget fjernt, men som alligevel ikke er længere væk, end én hukommelse rækker.

Egentlig syntes jeg, det var trist, at vi ikke som vore skolekammerater skulle til Sønderborg og se juleudstilling, men slog mig til tåls med, at der var der da ikke meget ved at have set det hele i forvejen.

Et år, husker jeg dog, var jeg tidlig i december med mor i Sønderborg. Mor havde en lang købmandsliste med til købmand Behn. Den lille gammeldags dørklokke klemte, og vi kom ind i den lille, gamle butik, og Behn hilste på os med sit syngende tonefald, stigende og faldende, som jeg endnu kan høre for mit indre øre. Vi blev budt ind i den lille stue ved siden af forretningen; gulvet var hvidskuret og strøet med sand. Der var spyttebakke og en stor skrivepult, hvor han stod og noterede, og mor og jeg sad i den sorte lædersofa, mens husholdersken, fru Petersen, serverede vin.

Nogle dage efter kom en stor trækasse, som far brød op hjemme i køkkenet. Den var fuld af kolonialvarer, også kandis, mandler, rosiner og svedsker, som vi kunne smage på, og de fine kiks med kulørt

sukker, der skulle hænge på juletræet. Vi vidste, at der hvert år også ville komme en stor marcipantærte med domkirken midt ovenpå og den tykke, lækre, fugtige kant forneden langs rispapiret. Den forvaltede mor – hvor var den dejlig.

Slagtedagen

Den dag, vi skulle slagte, tænkte jeg på med gysen. Så kom Jens Peter (Straat) stor og tyk i stribet slagterbluse med læderbælte med knive og strygestål. Bare jeg kunne blive fri for at høre grisen skribe – dog var det spændende at se det store dyr blive skrabet, men lugten af varme indvolde jog mig væk.

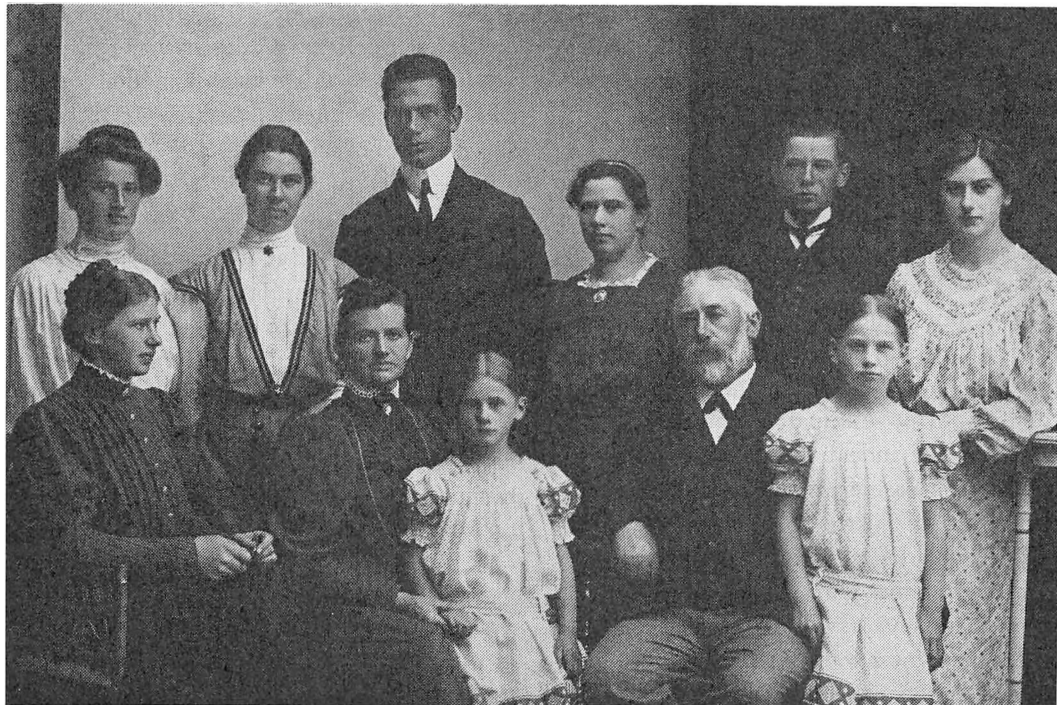
Så hang grisen ved loftet, og far og mor skar den selv i stykker næste dag. Faster Anna stillede for at lave blodpølser. Gryn blev skoldet med mælk, der var rosiner, fedt og alt, hvad der ellers skulle i, blodet måtte man jo vænne sig til og de væmmelige tarme, men når pølserne var kogt, smagte de godt med æblemos og sirup. Vi kunne hjælpe med at skære fedt, og det knasede så sjovt, når man trak hinden af.

Hele huset lugtede, og alle håndtag var fedtede.

Bagedagen

Aftenen før den store bagedag æltede pigerne rugbrødet i dejtruget, der lignede en udhulet stamme. Rugmel blev hældt i og varmt vand fra en mejerispand og så fadet med surdej fra sidste bagning; der blev slået kors over dejen og sat prikker i, som skik var.

Det var hårdt arbejde at ælte og slå brødet op – jeg synes, jeg mindes tredive brød.



Familien på Nørremølle; Dorthea og Christen Hanssen med deres børn. Forreste række fra venstre: Agnete, Dorthea H., Ingeborg, Christen H., Rigmor. Bagved: Anna, Gudrun, Jørgen Rudolf, Julie Marie, Svend og Dorothea. Foto 1908.

Så var der igen en skuffelse: vi fik ikke klisterkager, som de andre havde med i lommen til skole. De var vist lavet af afskrabning fra dejtruget æltet op med mel. Særlig godt smagte de nu ikke.

Småkager og pebernødder skulle laves parat aftenen før, vi skulle bage i den store ovn i baghuset. I en trebenet balje blev der æltet pebernøddedej af 25 pund mel. Dejen blev rullet ud og skåret i strimler, og om aftenen kom de renskurede og vandkæmmede karle ind og satte sig om det lange, voksdugsdækkede bord. De fik udleveret de lange stænger, og vi gav os alle til at trille dem runde og skære pebernødder, der blev lagt på melede bordplader. Småkager havde andre ordnet – jeg lagde tre mandelsnitter på jødekagerne.

Om morgenen blev der tændt op i den store, indmurede ovn, et stort bål af tjørn og lignende. Far hjalp selv med og skrabede

asken ud, når ovnen var varm, så der kunne stå mange plader derinde. Men let har det ikke været at passe dem.

Til sidst kom rugbrødene, der skulle bage så længe. De blev sat ind på et brædt på et langt skaft. Brødene blev opbevaret i den nederste kælder på hylder; der stod også slagtemad, surstege i krukker med fedt over og andet. Tit var der vand på gulvet, så vi gik på sten. Der var en lem over den trappegang – den var det sjovt at rutsje på.

Æbleskivehunner- og hanner

Til sidst skulle mor bage æbleskiver med svedsker i. Det var en betroet post, hun ikke gav fra sig. Hun plejede vist at bage af atten æg. De, der var svedsker i, var »hunner«, de, der ikke nåede at svedsker i, var »hanner« – hvor ærgeligt at få en Han.

Tit bagte mor først æbleskiverne juleaf-

tensdag. Gudrun og Jørgen Rudolf var kommet, og han, der som 11-årig var rejst hjemmefra til Sorø Akademi og kun var hjemme i ferierne, nød rigtigt at gå og spise »et livfuldt«.

Mor sagde efter sin »Bedste«: »Året kan være aldrig så langt, så er juleaftensdag dog trang«. Somme tider fik vi dog den bagning flyttet til lillejuleaftensdag.

Hvis mor syntes, dagen var trang, så syntes jeg, den var lang, men der var da den forventning, at vi kunne stå i lillestuen og snige os til et glimt af juletræet, som Agnete pyntede inde i salen, når hun gik ud og ind med rosiner, mandler, nødder og pebernødder til hjerterne på træet. Der var også chokoladefigurer og de kulørte kiks og så al den gamle pynt, som gik igen år efter år, men som vi havde ofret en aften på at friske op. Finest var den lille søvlgasklokke, som jeg skulle løftes op til, så jeg kunne nå at ringe med den.

Øvre hos faster

Vi – det er Rigmor og jeg, der var kun to års forskel i alder og vi fulgtes altid ad – vi havde ordnet vore julegaver lang tid i forvejen. Agnete lærte os mange småarbejder og at sy korssting, og hos Peter Erichsen havde jeg et år købt en børsteholder af filt, som skulle syes med gul kunstsilke. Den skulle være til mor. Vi var så heldige, at vi kunne gå over til faster på aftægtet, hvor vi kunne sy på vore gaver. Hun læste højt for os, og vi fik saftvand og kager, hun hentede fra den sjove dåse i tøjkammeret. Til daglig var det to-pennings-kaffestænger og tvebakker med makron på, men julens jødekager var med sukker og kanel.

Det var længe før jul, de spekulationer med gaverne begyndte, og jeg skrev mange lister over, hvad hver skulle have, og hvad man kunne købe for to mark, men juleaften var alt i orden og pakket ind.

I spisestuen stod det lange bord dækket –

vi var mange. Rudde og Gudrun kom hvert år, Faster og Anna Callesen var også faste gæster, og i de sidste krigsår mødte vore tre russiske krigsfanger – så var vi 16 til bords.

Julebordet

Jeg husker ikke, at julebordet var pyntet særlig meget – egentlig kun de to trearmede malmstager, der var stukket grangrene i. Far læste juleevangeliet og hvert år samme prædiken af Clavenes. Da jeg var lille, syntes jeg, den var uendelig lang, og jeg skævede tit til bladet, om jeg kunne øjne afslutningen, og lærte da til sidst at huske, at når far sagde: »Ære være Faderen og Sønnen –«, så nærmede slutningen sig. Flere gange faldt jeg i søvn på mors skød og vågnede så ved de ord.

Vi sang en julesalme, og far bad bordbøn, som han gjorde hver dag: »Velsign vort hus, velsign vort bord, og mæt vor sjæl med livets ord. Velsign os med din milde hånd, Gud, Fader, Søn og Helligånd«.

Så kom endelig risengrøden med en mandel i og sukker, kanel, smørklat og saftvand til. Hvor var det spændende, og hvor vi spiste, men var mandelen først fundet, var der ikke mere ved det. Far fik den så tit og gemte den i munden til sidst. Mandelgaven var gerne en marcipangris. Gås eller flæskesteg var der snart ikke plads til bagefter. Fandt vi ikke mandelen, kom den 1. juledag, når vi spiste risengrødlevninger med varmt øl over.

Når julemiddagen var overstået, gik alle i gang, nogle med opvasken, karlene en tur ud til dyrene, og Agnete tændte juletræet. Et år var mor så ked af, at træet var så lille, men Agnete havde bundet en krans med mange lys ovenpå – det var den første adventskrans, jeg så, og hvor var vi begejstrede.

Den jul stod der en lille puf til Rigmor og mig; den var betrukket med sækkelærred og broderet med en mæanderbort, »den lø-



bende hund«, og det var vort første møbel. Nede i den lå to rød-blå sribede sweaters. Det havde ingen i skolen haft før os. Jeg husker også en pragtfuld lyseblå silkehat til min dukke.

Vi tog alle hinanden i hænderne, og far begyndte altid med »Et lidet barn så lysteligt –«, og hvor var den svær at lære. Mor ville have »Dejlig er den himmel blå –« Vi sang endnu et par salmer, og så fik alle noget af det spiselige på træet, og stjerneka-sterne var et helt vidunder.

Vi sluttede med »Nu har vi jul igen –«, og far masede foran med humør, så vi alle snart tabte vejret. De første år fik vi gaverne ved juletræet, senere tror jeg i dagligstuen. Mor lavede ikke noget særligt ud af indpakningen, men hentede de praktiske ting i sit skab, så da Agnete første gang ikke holdt jul hjemme, men sendte en champagnekurv fuld af fine pakker pyntet med silkebånd og grangrene, lå vi på gulvet omkring den og så begejstrede på herlighederne.

Jeg husker ikke, om karlene fik gaver eller penge, men mor kom med pudevår med pebernødder, som hang i varmeskabet, med æbler og nødder og delte ud, så hver fik en stor portion at råde over.

Ved det lange bord spillede vi så kort og legede med andre spil og med pebernødder: »Hjot the hånd spre', gæt hvor mang' der er i min Red'«.

Eller: »Mit svin te' skovs«, »mit me'«, »gæt under hvilken Baum!«, og lå pebernødden i den knyttede hånd under den finger, modparten gættede på, måtte man aflevere den.

Og mor læste højt af »Juleroser«, og aftenen var så lang og dejlig.

Til slut efter aftenkaffen hjalp vi alle hinanden med at gøre stuerne i stand, så de var i orden julemorgen. Når vi vågnede, listede vi i natkjole ind for at se træet igen – måske lå der en mandel eller rosin på gulvet. Og jeg kendte al pynten igen, nisseposer, mosroser, net, guirlander, og det blev aldrig kedeligt.

Til morgenkaffen kunne mor lide gåsefedt på franskbrød, som tante Schmidt på Vojensgård. Rigmor og jeg legede med vore sager, og da vi blev større, var vi med i kirke.

Et kvarter før ni sad far på bukken af den store charabanc og råbte: »No, komme no!«, mens mor og vi andre fermede rundt efter det, der måtte ordnes. Så kørte vi de trekvarter til Sundeved frimenighedskirke, hvor vi ligesom var venner med alle, der kom der. Jørgen Eriksen prædikede, og juletræerne var tændt, og farbror Johan sang for på de gamle julesalmer – hvor er det længe siden –

De to mindretals skoler

Den tilbagegang i fødselstallet, som i en år-række har kunnet iagttages syd for grænsen, har nu givet sig udslag i en tilbagegang i antallet af nybegyndere. Sidste år begyndte 754 børn i de danske skoler, i år var det 685. Denne tendens vil nok fortsætte nogle år endnu; trods dalende begyndertal var der alligevel fremgang i det samlede tal fra 5865 til 6017. Det hænger sammen med, at afgangsklasserne i disse år er meget små. Det er årgangene fra midten af 60'erne, der nu forlader skolerne.

En række skoler i landsdelen har gennemført et indbyrdes samarbejde, således at en vis klassedeling har kunnet gennemføres med bibeholdelse af de enkelte skolars apparat.

Disse skoler har stor betydning for det folkelige arbejdes trivsel.

For de hjemmetyske skolars vedkommende er de senere års svagt vigende tendens fortsat, og hvis man sammenligner med tilgangen i midten af 1960'erne, må man regne med, at denne tendens vil gøre sig gældende i endnu et par år.

For begge mindretals skolevæsen gælder det, at nogle meget små skoler er ved at komme i farezonen. Lukningen af skoler betyder et tab for det lokale kulturelle arbejde, men en vis minimumsstørrelse er nødvendig, for at et normalt skolearbejde kan gennemføres.

DANSKE SKOLER I SYDSLESVIG

Flensborg by

| | Samlet elevtal | | | Nybegyndere | | |
|--------------------------------|----------------|------|------|-------------|------|------|
| | 1972 | 1973 | 1974 | 1972 | 1973 | 1974 |
| Christian Paulsen-Skolen | 347 | 365 | 383 | 55 | 46 | 46 |
| Cornelius Hansen-Skolen | 245 | 288 | 292 | 41 | 49 | 28 |
| Duborg-Skolen | 557 | 590 | 568 | – | – | – |
| Gustav Johannsen-Skolen | 398 | 419 | 459 | 41 | 46 | 47 |
| Jens Jessen-Skolen | 177 | 195 | 224 | 40 | 40 | 37 |
| Jørgensby-Skolen | 272 | 309 | 331 | 53 | 55 | 56 |
| Oksevejens Skole | 78 | 74 | 76 | 10 | 13 | 6 |
| Flensborg by | 2074 | 2240 | 2333 | 240 | 249 | 220 |

Flensborg amt

| | Samlet elevtal | | | Nybegyndere | | |
|----------------------------|----------------|------------|------------|-------------|------------|------------|
| | 1972 | 1973 | 1974 | 1972 | 1973 | 1974 |
| Frørup*) | 30 | 28 | 29 | 5 | – | – |
| Gulde | 22 | 21 | 20 | 4 | 2 | 5 |
| Hanved | 18 | 16 | 15 | 4 | 4 | 5 |
| Harreslev | 130 | 148 | 150 | 32 | 33 | 13 |
| Hatlund | 66 | 89 | 86 | 18 | 15 | 12 |
| Langballe | 30 | | | | | |
| Husby | 42 | 42 | 32 | 10 | 8 | 5 |
| Jaruplund | 21 | 25 | 19 | 3 | 4 | 1 |
| Kobbermølle | 79 | 76 | 86 | 17 | 14 | 18 |
| Lyksborg | 125 | 126 | 122 | 15 | 15 | 12 |
| Medelby | 34 | 33 | 39 | 6 | 6 | 5 |
| Møllebro | 16 | 19 | 20 | 2 | 3 | 1 |
| Skovlund | 28 | 26 | 28 | – | 5 | 11 |
| Store Vi | 51 | 54 | 57 | 7 | 10 | 10 |
| Sørup | 62 | 60 | 64 | 7 | 5 | 9 |
| Tarp | 39 | 48 | 61 | 9 | 13 | 15 |
| Tarup | 13 | 15 | 13 | 2 | 0 | 1 |
| Valsbøl**) | 30 | 28 | 25 | 4 | 0 | 0 |
| Vanderup | 28 | 44 | 51 | 5 | 11 | 9 |
| Flensborg amt | 864 | 898 | 917 | 150 | 148 | 132 |

*) Skolen i Frørup samarbejder med skolen i Tarp.

**) Skolen i Valsbøl samarbejder med skolen i Skovlund.

Slesvig amt

| | Samlet elevtal | | | Nybegyndere | | |
|--------------------------------------|----------------|------------|------------|-------------|------------|------------|
| | 1972 | 1973 | 1974 | 1972 | 1973 | 1974 |
| Arnæs | 15 | 14 | 11 | 0 | 2 | 2 |
| Bøl | 28 | 29 | 28 | 0 | 12 | 13 |
| Kappel | 90 | 101 | 107 | 8 | 8 | 12 |
| Kisby*) | 10 | 7 | 0 | 0 | 1 | 0 |
| Satrup | 52 | 49 | 61 | 11 | 4 | 8 |
| Slesvig: Gottorp-Skolen | 173 | 187 | 196 | 36 | 28 | 38 |
| Slesvig: Hiort-Lorenzen-Skolen | 327 | 359 | 364 | 49 | 37 | 34 |
| Strukstrup | 38 | 32 | 30 | 15 | – | 0 |
| Sønder-Brarup | 52 | 61 | 78 | 8 | 7 | 12 |
| Treja | 56 | 65 | 74 | 9 | 8 | 11 |
| Slesvig amt | 841 | 904 | 949 | 136 | 107 | 130 |

*) Skolen i Kisby er sammenlagt med skolen i Sønder Brarup.

Nordfrisland amt

| | Samlet elevtal | | | Nybegyndere | | |
|------------------------|----------------|------|------|-------------|------|------|
| | 1972 | 1973 | 1974 | 1972 | 1973 | 1974 |
| Agtrup*) | 9 | - | - | 1 | - | - |
| Aventoft | 5} | 13 | 11 | 1} | 2 | 1 |
| Nykirke | 7} | | | -} | | |
| Bredsted | 91 | 100 | 110 | 15 | 10 | 14 |
| Drage**) | 35 | 18} | 85 | 4 | 3 | |
| Frederiksstad | 62 | 74} | | 13 | 16 | 15 |
| Garding | 44 | 43 | 37 | 8 | 7 | 3 |
| Humtrup | 27 | 22 | 23 | - | - | - |
| Husum | 248 | 286 | 296 | 24 | 31 | 33 |
| Kejtum | 19 | 23 | 23 | 3 | 7 | 5 |
| Ladelund | 23 | 23 | 21 | 2 | 3 | 1 |
| List | 29 | 29 | 29 | 7 | 6 | 10 |
| Læk | 67 | 87 | 99 | 13 | 8 | 12 |
| Nibøl | 40 | 44 | 31 | 3 | 4 | 7 |
| Risum | 38 | 51 | 48 | 5 | 11 | 8 |
| St. Peter | 11 | 10 | 11 | 2 | 1 | 2 |
| Sønderløgum | 9 | 12 | 9 | 5 | 7 | 1 |
| Tinningsted | 54 | 51 | 45 | 6 | 5 | 1 |
| Tønning | 147 | 137 | 126 | 14 | 22 | 13 |
| Vesterland | 121 | 128 | 150 | 19 | 20 | 14 |
| Vollervik | 9 | 8 | 10 | 0 | 2 | 2 |
| Vyk | 10 | 14 | 13 | 2 | 4 | 0 |
| Nordfrisland amt | 1105 | 1173 | 1177 | 147 | 169 | 143 |

*) Skolen i Agtrup er sammenlagt med skolen i Læk.

**) Skolen i Drage er sammenlagt med skolen i Frederiksstad.

Rendsborg-Egernførde amt

| | Samlet elevtal | | | Nybegyndere | | |
|--------------------------------|----------------|------|------|-------------|------|------|
| | 1972 | 1973 | 1974 | 1972 | 1973 | 1974 |
| Askfelt | 28 | 20 | 17 | 6 | 3 | 0 |
| Egernførde | 220 | 247 | 255 | 33 | 32 | 21 |
| Karby | 13 | 18 | 22 | 2 | 3 | 6 |
| Rendsborg | 310 | 301 | 290 | 43 | 36 | 27 |
| Risby | 48 | 45 | 40 | 3 | 2 | 1 |
| Vestermølle | 17 | 19 | 17 | 3 | 5 | 5 |
| Rendsborg-Egernførde amt | 636 | 650 | 641 | 90 | 81 | 60 |

Sammendrag:

| | Samlet elevtal | | | Nybegyndere | | |
|--------------------------------|----------------|------|------|-------------|------|------|
| | 1972 | 1973 | 1974 | 1972 | 1973 | 1974 |
| Flensborg by | 2074 | 2240 | 2233 | 240 | 249 | 220 |
| Flensborg amt | 864 | 898 | 917 | 150 | 148 | 132 |
| Nordfrisland amt..... | 1105 | 1173 | 1177 | 147 | 169 | 143 |
| Slesvig amt | 841 | 904 | 949 | 136 | 107 | 130 |
| Rendsborg-Egernførde amt | 636 | 650 | 641 | 90 | 81 | 60 |
| I alt | 5520 | 5865 | 5917 | 763 | 754 | 685 |

TYSKE SKOLER I NORDSLESVIG

| | Samlet elevtal | | | Nybegyndere | | |
|-----------------------------|----------------|------|------|-------------|------|------|
| | 1972 | 1973 | 1974 | 1972 | 1973 | 1974 |
| Gymnasiet i Åbenrå | 188 | 195 | 207 | – | – | – |
| Åbenrå | 161 | 141 | 140 | 8 | 13 | 18 |
| Haderslev | 107 | 109 | 113 | 10 | 10 | 13 |
| Sønderborg | 133 | 142 | 141 | 11 | 16 | 14 |
| Tønder | 198 | 193 | 189 | 9 | 13 | 14 |
| Tinglev | 242 | 252 | 246 | 18 | 17 | 8 |
| Højer | 33 | 31 | 32 | 3 | 6 | 4 |
| Burkal | 86 | 88 | 83 | 15 | 11 | 12 |
| Felsted | 29 | 23 | 24 | 6 | 1 | 4 |
| Gråsten | 41 | 64 | 67 | 5 | 6 | 14 |
| Løgumkloster | 44 | 43 | 47 | 8 | 6 | 4 |
| Ravsted | 42 | 39 | 38 | 3 | 6 | 4 |
| Brunde | 19 | 24 | 22 | 5 | 4 | 5 |
| Jejsing | 24 | 26 | 19 | 6 | 4 | 0 |
| Nordborg | 37 | 33 | 31 | 3 | 4 | 6 |
| Broager*) | 16 | – | – | 4 | – | – |
| Nørreløgum | 18 | 17 | 16 | 1 | 3 | 2 |
| Øster Højst | 20 | 19 | 18 | 4 | 0 | 5 |
| Sommersted | 21 | 19 | 15 | 1 | 1 | 1 |
| Jynde vad | 16 | 17 | 13 | 0 | 4 | 0 |
| Øster Terp**) | 10 | 10 | – | 3 | 0 | 0 |
| Padborg | 22 | 20 | 20 | 3 | 2 | 2 |
| Uge | 24 | 18 | 10 | 6 | 2 | 0 |
| Efterskolen i Tinglev | 72 | 65 | 69 | 0 | 0 | 0 |
| I alt | 1603 | 1588 | 1560 | 132 | 129 | 130 |

*) Skolen i Broager er sammenlagt med skolen i Gråsten.

**) Skolen i Øster Terp er nedlagt.

Forskoleklasser ved tyske privatskoler

Samlet elevtal
1972 1973 1974

| | | | |
|---------------------------------------|------|------|------|
| Åbenrå | – | 15 | 12 |
| Sønderborg | 14 | 13 | 14 |
| Haderslev | 13 | 16 | 14 |
| Tinglev | 11 | 9 | 14 |
| Burkal | 11 | 13 | 8 |
| Forskoleklasser i alt..... | 49 | 66 | 62 |
| Privatskoler i alt | 1603 | 1588 | 1562 |
| Forskoleklasser og forsk. i alt | 1652 | 1654 | 1624 |

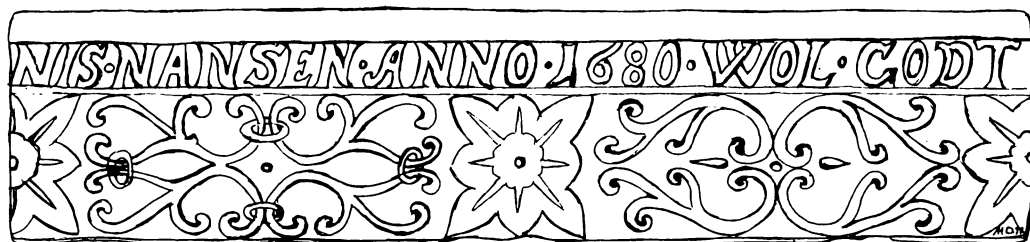
UDVIKLINGEN 1952-1974

Danske skoler i Sydslesvig

Tyske skoler i Nordslesvig

| | Antal skoler | Nybegyndere | Samlet elevtal | Antal skoler | Nybegyndere | Samlet elevtal |
|---------------------|--------------|-------------|----------------|--------------|-------------|----------------|
| 1952 | 84 | 663 | 10962 | 25 | | 884 |
| 1953 | 86 | 736 | 9977 | 25 | | 884 |
| 1954 | 88 | 571 | 8855 | 28 | | 911 |
| 1955 | 89 | 532 | 7722 | 29 | | 962 |
| 1956 | 85 | 485 | 6728 | 29 | | 1039 |
| 1957 | 86 | 462 | 5901 | 30 | 158 | 1115 |
| 1958 | 86 | 449 | 5431 | 30 | 162 | 1196 |
| 1959 | 82 | 410 | 4968 | 31 | 191 | 1298 |
| 1960 | 81 | 383 | 4633 | 29 | 190 | 1376 |
| 1961 | 81 | 433 | 4554 | 29 | 166 | 1474 |
| 1962 | 81 | 405 | 4301 | 29 | 168 | 1519 |
| 1963 | 80 | 404 | 4189 | 29 | 184 | 1594 |
| 1964 | 80 | 440 | 4083 | 29 | 166 | 1632 |
| 1965 | 77 | 470 | 4048 | 28 | 156 | 1632 |
| 1966 (april) | 73 | 539 | 4118 | | | |
| 1966 (december)*) . | 71 | 300 | 4100 | – | – | – |
| 1967 (august)*) ... | 68 | 430 | 4158 | 29 | 143 | 1654 |
| 1968 | 68 | 563 | 4335 | 26 | 137 | 1648 |
| 1969 | 68 | 612 | 4599 | 26 | 137 | 1652 |
| 1970 | 65 | 596 | 4792 | 25 | 141 | 1645 |
| 1971 | 65 | 648 | 5067 | 24 | 127 | 1617 |
| 1972 | 64 | 763 | 5520 | 24 | 132 | 1603 |
| 1973 | 59 | 754 | 5865 | 23 | 129 | 1588 |
| 1974 | 59 | 685 | 5917 | 22 | 130 | 1560 |

*) Disse to terminer repræsenterer de såkaldte kortskoleår, der gennemførtes i forbindelse med omlægning af skoleårets afslutning fra april til juli.



Panelbjælke fra Markhedegård.

Kimer i klokker

AF HANNE DAHLKILD

Fru Hanne Dahlkild, Padborg, gør mere ud af sine julehilsener end folk i almindelighed. Her er en prøve, der som en lille tryksag er sendt ud til slægt og venner. Den er tilegnet mindet om hendes far og Møgeltønderslægten.

Vest for Møgeltønder strækker sig de flade marskenge, så langt øjet når, og over dem synes himmelhvælvingens bue og udsynets vidde større end andre steder i landet. Derfor tæller man kirketårne herude, står og peger dem frem af horisonten og kender dem ved navn.

Fra gammel tid var kirketårnene i Vest-slesvigs byer bygget særlig høje for at være vartegn og vejledende sømærke for søfartens talrige skibe. Inden de store diger blev bygget, var der en betydelig sejlads mellem den store verden og vadehavsøerne, og mindre skibe kunne sejle ad de brede åvandløb, som det skiftende tidevand gjorde dybere og dermed mere sejlbare.

Vandrer vi herude hellem grøfternes brudelys, blåklokker og gule iris under lærker-nes jublende triller en lysglad sommormorgen, og vinden får havrens korn til at ringle som tusinder af små sølvklokker – eller står vi en solklar septemberdag, når mejetærsk-

ren har samlet den gyldne høst i bunker, og hører vingesuset af de første trækfugle over vore hoveder, ja, da søger blikket altid – som draget af en magnets usynlige kraft – mod et bestemt mål: Møgeltønder kirke. Det høje, teglstensrøde tårn med det ottekantede, skifertækkede spir står som en kæmpepegepind, der med sin blygrå spids peger opad mod himmelbuens uendelighed – op mod det himmelske lys.

Og har vi været her så længe, at solen er ved at gå mod hav, men først som en stor ildrød kugle står tøvende bag den gamle slægtsgård »Markhedegård«s kendte profil på det træbevoksede varft og hører kirkeklokkerne fra Møgeltønder ringe solen ned, da synes tiden at stå stille. I et langt tilbageblik ser og mindes vi slægter, der før os har stået på den gamle slægtsjord – længere end kirkebøgerne har årstal over – på Nannes Enge eller Toften (æ Taut) uden for rødstensgårdens hvide karnapvinduer – og lyttet. Lyttet, om vinden bar tonerne med sig fra den gamle kirke, de var knyttet til gennem generationers kirkelige handlinger, og hvor slægtens navne stod prentet på pulpitur og under kirkemalerier. En stiltfærdig, men højtidstidfuld eftertankens stund som en naturlig afrunding på en lang arbejdsdag med de

sorger og glæder, livet nu engang giver. En stille takkestund til livets skaber for endnu en levedag. Og en mindelse i klokkeklangens undertone om digterordene: »Din egen dag er kort, men slægtens lang«.

Klokkeklangen kommer fra to klokker, der hænger i Møgeltønders kirketårn.

J. C. Gregersen skriver:

»Den store klokke har et tværmål af 94 cm og vejer ca. 483 kg. Indskriften omkring klokken er anbragt på en meget dekorativ måde og lyder: »M. Jørgen Pedersen Hege-lund, Sognepræst i Møgeltunder. Michel Christensen och Mamb Pedersen, Kirchewerger. Lauritz Lauritzen, Bircckefouget. Baltzer Melchior Me Fecit Flensburgi. Soli Deo Gloria Anno 1642.«

I 1917 var klokken udsat for tilintetgørelse, da der fra Møgeltønder skulle leveres en af klokkerne til krigsmyndighederne. Men grev Schack reddede klokken ved at udlåne den til Emmerlev kirke, fra hvilken begge klokker, der havde en dårlig samklang og ikke havde særlig kunstværdi, blev bortfjernede i tysk krigsøjemed. Den Møgeltønder klokke blev anbragt i Emmerlev kirketårn i august 1917. Da Emmerlev kirke i oktober 1921 fik foræret to nye klokker fra »Nationalfondet til Anskaffelse af Kirkeklokker til Sønderjylland«, blev Møgeltønder klokke leveret tilbage og derefter (i november-december 1921) anbragt i tårnet igen.

Den lille klokke (bedeklokken) er støbt 1333 og er således, så vidt vides, den ældste klokke i de med Danmark forenede landsdele af Sønderjylland.

Klokken har et tværmål af 81–84 cm (omfanget er lidt ovalt) og er forholdsvis høj eller slank af form. Dens vægt er 362 kg.

Hvor klokken er støbt vides ikke, da den kun har følgende foroven omkring klokken anbragt indskrift: Anno XMCCCXXXIII. (Desuden ses nogle små støbetegn).«

Denne klokke har i alle årene siden da kimet solen op og med sine bedeslag sænket aftenfreden over mennesker i de smukke

huse og gårde i det vestslesvigske landskab omkring sig, om hvilket A. Egeberg Jensen skriver:

skønt, når solen går i hav
og farver enge gyldentrøde,
når langs gadens gamle huse
Møgeltønders linde gløde.

Begge klokker har ringet til søndagsgudstjeneste, kaldt til kirkegang og nadverbord på årets helligdage og store højtider og stemt sindet til afsked og vemod, når et kært menneske blev fulgt til sit sidste hvilested. Og i den katolske tid mindet om messe og skriftestol.

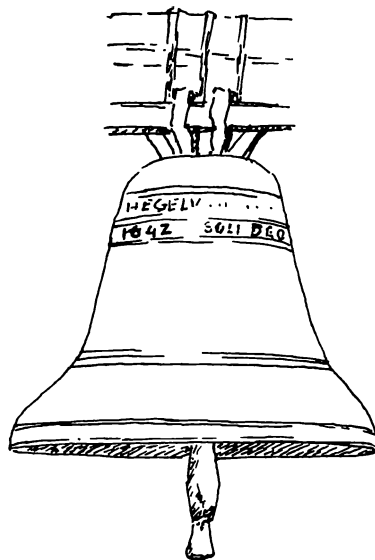
Men de har også kaldt sognets mennesker til samling, når der var krig, brand og anden fare. Og den største var, når havet i al sin væld brød over digerne og væltede ind over det flade land som en altudslettende fjende. Da lød de i stormnattens mørke, for at beboerne i deres nød kunne nå til det højeste sted i landsbyen, »Stjernen«, hvor man i frygt og bæven måtte afvente sin skæbne. Hør her en gammel beretning om Peter Henriksen, en bonde i Møgeltønder, hvis epitafium med navnet Pether Henrieson den dag i dag kan ses i kirken.

»Han blev født 1465 og boede på en gård sydvest for præstegården. På den tid skal byen have lidt en del af Vesterhavets oversvømmelser. Den største stormflod, der har været i Møgeltønder, skal have været Allehelgens flod 1532, natten mellem 1. og 2. november, for da stod vandet 3 alen op på Laurentiuskirken i Tønder. Folk havde stoppet deres brønde med halm, for at der ikke skulle komme saltvand i dem. Vandet blev ved at stige og gik helt op til »Stjernen«, som Kirkepladsen kaldtes dengang, hvor man havde trængt sig sammen i angst og bæven. Alle stod rådvilde og skrækslagne. Da sagde Peter Henriksen: »Lader os bede til Herren om at standse havet«. Folk knælede ned, mens Peter Henriksen med høj røst bad

Fadervor, og Herren hørte deres bøn. Og med ét lagde vinden sig, der blev så stille, at folk kunne holde et brændende lys i hånden. Og vandet begyndte at synke, og alle kunne gå til deres hjem i god tro. Hertil og ikke videre. – «

Og mon ikke klokkerne har lydt til en takkegudstjeneste for frelsen? Vi ved det ikke, omtalte beretning melder ikke derom; dog fortælles det i folkemunde den dag i dag, at alle samledes i kirken for at takke Gud. Men troen og tilliden til Peter Henriksen var så stor, at man – på trods af tidens skik og brug – hængte et maleri af en bonde i selve kirkens hus mellem adelige og gejstlige. Den historiske beretning fortæller endvidere: »Og fra ham nedstammer den kække Sønderjyde Borgmester Hans Nansen, bekjendt fra Københavns Belejring 1658. Ligeledes Nordpolsfareren Fridtjof Nansen; hans Forfædre skal i gamle Dage have ejet en Gaard ved Møgeltønder Nannesgaard (Markhedegaard).«

Da stormklokkerne kaldte til modstand ved Københavns belejring 1658, var der en ung teologisk student Lauge Hansen Stauning, der gjorde sig bemærket ved sin tapperhed som studenternes anfører. Grev Schack, der som anerkendelse for sin dygtige indsats af kongen, Frederik den Tredie, modtog Møgeltønder i len og hermed også kirken, savnede en præst til den, og valget faldt i 1659 på den unge teolog L. Hansen Stauning. I 1691 blev han provst og blev i Møgeltønder i en lang lykkelig periode til sin død den 17. februar 1707, 74 år gammel. I kirken hænger hans billede i legemsstørrelse. Han var en begavet og retsindig mand. Han blev gift med sin formands enke og



Den store klokke i Møgeltønder kirke (tegnet af forfatterinden).

havde to døtre, hvoraf Maren, den yngste, blev gift med Nis Nansen ved Aaen, og deres hjem var oven omtalte »Markhedegaard«. Blandt deres efterkommere var min far, Johan P. Jacobsen, født i Møgeltønder den 7. november 1880.

Sådan afspejler tidens historie sig også i kirkens indskrifter og i malerierne af de mænd, der havde deres gerning dér.

Efterskrift:

I følge »Danmarks Kirker«, Sønderjylland, XXI, står der på den lille klokke:

»Anno Christi M^oCCC^oXXX^oIII«. Og yderligere noteres, at: »Støberens sigil, anvendt seks gange, er et skråtliggende, symmetrisk skjold, hvori klokke omgivet af tre stjerner og utydelig randskrift.«



Afsender:



Det Danske Postvæsen



forordnet af Chr. IV på Hansborg Slot
24. Dec. 1624

1919 *Cyklende landpostbud*
1919 *Rural postman on his bicycle*
1919 *Landpostbote auf Fahrrad*

Postvæsenets jubilæum i Haderslev

Haderslev har ydet sit eget bidrag til festligholdelsen af det danske postvæsenes 350 års jubilæum. Fredag og lørdag den 6.-7. december 1974 var der kø på byens postkontor, hvor personale i gamle dragter udleverede filatelistkuverter påtrykt: »Det danske postvæsenes 350 års jubilæum, 1624-1974, mindet på Haderslev postkontor 6.-7. december 1974.« Et prydeligt stempel på kort og kuverter anbragte tillige tallet 350 i en blomsterkrans med teksten: »Det Danske Postvæsen forordnet af Chr. IV på Hansborg Slot 24. dec. 1624.«

En køn julegave med et par skønhedsfejl. Det hed ikke Hansborg Slot, men kun Hansborg, og dette navn gjaldt kun i byherrens levetid. Da Hertug Hans var død (1580), gav arvingerne hans bygværk byens gamle slotsnavn, Haderslevhus.

Uheldigere er det, at Christian IV's postale julegave slet ikke blev undertegnet i Haderslev juleaftensdag, men blev underskrevet i København. Eller som der står i forordningen: »Giffuet paa Vort Slot Kjøbenhaffn den 24. Decembris/Aar 1624.«

Derimod er kongens befaling om befordring af postbudene mellem København og Hamborg »skreffuitt Hadersleffhuss den 22. Novembris anno 1624.« Hvilket måske kan være de haderslevske filatelistere til trøst.

bjs.

Litteratur:

- Fr. Olsen: *Det danske Postvæsen* (1889), bd. I, side 24.
- J. Bergsøe: *Det kgl. danske Postvæsen* (1924), side 27.
- T. O. Achelis: *Haderslev i gamle Dage* (1926), bd. I, side 187.

Boganmeldelser

Plattysk i Sønderjylland

*Hans Valdemar Gregersen: »Plattysk i Sønderjylland. En undersøgelse af fortysknin-
gens historie indtil 1600-årene.«*

*Odense Universitetsforlag 1974.
Pris 115,- kr.*

Studielektor H. V. Gregersen har et stort historisk, navnlig lokalhistorisk forfatterskab bag sig allerede. »Den Lüneburgske Saltoktroi« er et fornemt kulturhistorisk bidrag til salthandelens historie i hertugdømmet Slesvig, biografien om Niels Heldvad må nævnes, og bøgerne med Laurids Skaus brevveksling er et omfattende sønderjysk kildekrift om tiden mellem de to slesvigske krige. Nu kommer så doktordisputatsen »Plattysk i Sønderjylland«.

Det er både en lærd bog og læsning for alle og enhver. Det vides fra Gregersens bidrag til »Sønderjysk Månedsskrift«, at han lægger vægt på den forståelige, ukunstlede stil, og således også her. En af hans bøger, »Messe og Marked«, er for resten så populær, at den kan sælges på Kliplev »Mærken« ved siden af boden med honningkager!

Vi har i forvejen en bog og en doktordisputats om det plattyske eller nedertyske sprog på dansk grund. Den blev efter flere års undersøgelser i Sydslesvig skrevet af daværende adjunkt senere rektor i Nakskov, dr. phil. Karl N. Bock, i 1933. Bock, der er fra Skast, undersøgte sagen rent sprogligt, medens H. V. Gregersen, f. i Bjolderup Sogn, har taget sig af det historiske. Morsomt, at to sønderjyske forskere skulle komme til at kaste sig over det samme emne og – kan man godt sige – nå frem til det samme resultat.

Resultatet er det for os sørgelige, at det

danske kultursprog meget tidligt måtte vige for det overlegne plattyske i den sydligste del af Sønderjylland så tidligt som i det 14. og 15. århundrede. Det betød ikke, at man nu holdt op med at tale dansk (d.v.s. sønderjysk folkemål) dernede, men skriftsprog, handelssprog, embedssprog, hofsprog og kirkesprog blev plattysk.

En række faktorer har medvirket hertil, påviser Gregersen. De vigtigste er de holstenske grevers fremtrængen mod nord, dygtige statsmænd og erhvervsøkonomer, som de var, ligesom det mægtige Hanseforbund bragte det plattyske sprog med handelen og flaget mod nord. Det er værd at understrege, at denne indflydelse ikke kun gjorde sig gældende i Sønderjylland. Det drejede sig om så stærke kræfter, at grevernes og Lübeck-købmændenes indflydelse kom til at skygge over hele Danmark. Bogen gennemgår omhyggeligt hele kapitlet omkring »Den kullede greve«, et mord, der kom i folke-
munde, men statspolitisk ingen betydning fik. Udviklingen var allerede for langt fremme. »Porten i det gamle landeværn Danevirke var blevet slået op på vid gab«.

Niels Ebbesen må nøjes med sin plads i den folkelige tradition. Historisk peger Gregersen på det skelsættende årstal 1325, da den mægtige schauenburgske greveslægt, der talte navne som Ahlefeldt, Rantzau, Sehested, Reventlov, Lembek o.m.fl., fik herredømmet over bispestaden Slesvig og dermed over domkapitlet, der i senmiddelalderen var »intet mindre end en åndslivets højborg«. Og Gregersen konkluderer: »Man kan vanskeligt overvurdere den betydning, som den tyske indflydelse i Slesvigs domkapitel fik for Sønderjyllands nationale udvikling.«

Det er ikke særlig rart at bringe for man-

ge årstal, men det er dog uundgåeligt at nævne et par flere fra disputatsen. Den 7. september 1431 lykkedes det hertug Adolf, der behændigt støttede sig til en »5. kolonne« under ledelse af Curd up der Lucht, at erobre Flensborg, hvorefter den sydlige del af det gamle danske grænseland folkeligt gik tabt for det danske kultursprog, selv om den danske dialekt – som allerede nævnt – holdt sig gennem århundreder. Det plattyske sprog var således enerådende som en nu eksisterende slesvig-holstensk stats øvrighedssprog, da den danske konge Christian I i 1460 måtte underskrive den fatale upewig-ungedelt-overenskomst. Det hedder herom i disputatsen: »Landet Slesvig-Holsten var blevet en realitet, og det har siden 1440 været et begreb, som vore naboer mod syd ikke har kunnet opgive som politisk ideal . . . en ny europæisk territorialstat«.

På dette sted må det være helt afgørende at sige om Gregersens bog, at den kaster en masse af til lokalhistorikere i hele det gamle hertugdømme. Haderslev får broderparten. Det får den i kraft af dens særlige reformationshistorie, der aldrig tidligere har været behandlet så grundigt og selvstændigt som her. Reformationen indførtes officielt i Danmark år 1536, men den residerende hertug Christian, den senere Christian III, op-

rettede 1526 i Haderslev sin første lutherske præsteskoole, et ægte stykke dansk kulturhistorie. Domkirken blev officielt først domkirke ved det ny Haderslev Stifts oprettelse i 1922, men bogen fortæller, at der allerede i katolsk tid (omkring 1420) var tendenser til at løsrive et særligt Haderslev Stift fra det slesvigske. Man troede åbenbart på sagen og gav sig i hvert fald til at udvide domkirken.

Det er forlængst sagt, at denne disputats ikke består af tørt stof. De mange grundige undersøgelser peger fremad og fortæller os noget om, hvorfor de nationale og sproglige forhold i grænselandet udviklede sig, som de gjorde. Nordslesvig kunne »vågne« i 1830'erne og 40'erne, fordi der var basis for at rejse en sprogsag. Anderledes i det nuværende Sydslesvig, hvor det danske sprogs tilbage-trængen bevirkede en lammelse af alt kulturelt liv. Den menige mand overlod det til de overvejende tyske embedsmænd at tage stilling til det folkelige, nationale og religiøse røre.

Selv om »Plattysk i Sønderjylland« er et stort værk på 400 sider, vil det kunne læses i spænding og gang på gang bruges til opslag. Det er store dele af en ny Sønderjyllandshistorie, Gregersen har skrevet – og skrevet godt og solidt. *Eskild Bram*

Sprogforeningens Almanak for 1975. Red. Jørgen Mågård.

Redaktør Morten Kamphövener har skrevet om det nationale portrætgalleri på »Folkehjem«, en række ganske korte biografier af de kendte sønderjyder, hvis nationale indsats har åbnet dem vejen til samlingen. Med den gode – og fortjente – placering, disse malerier har fået i det ombyggede »Folkehjem«, har biografierne været tiltrængt, og det er da også meningen, at artiklen som særtryk skal fremlægges eller sælges på

»Folkehjem«. Beklageligvis mangler malerens navne, hvad man bør søge at råde bod på.

P. L. Clausen har skrevet en lille erindring fra afstemningstiden og Erik Drehn-Knudsen en underfundig spekulation om sprog – sønderjysk og tysk og rigsdansk. Der er endnu en række bidrag i god almanakstil, blandt dem fristes man særlig til at nævne det, den gode viceamtsborgmester i Vojens har skrevet, og i hvilket han viser sig fra en helt ny og ukendt side; det lykkes ham med lidt national-sentimentale argumenter at over-

bevise sig selv om, at vi nok alligevel bør have et amtsvåben i Sønderjylland.

Så er der al det faste stof, kalenderen, tal for tidevandet (hvorfor er der mere end en times forskel på højvandet ved Lakolk og ved Vesterland??), formørkelser og planeter

i 1975 (alt set i København – tallene burde korrigeres med henblik på Sønderjylland, hvilket er en ret enkel proces), og endelig er der rækken af nekrologer samt den meget nyttige håndbog i de grønne blade til sidst.

Nationalmuseets arbejdsmark 1974. Red. Henning Nielsen. 168 sider. 85,- kroner.

I Nationalmuseets fornemme årlige publikation har man i år for første gang benyttet offset, hvilket blandt andet betyder flere farvebilleder. Man får påny bekræftet den brede alsidighed af opgaver, som museet løser, og har man først læst etnologen mag. art. Marianne Zenius' artikel om Knipleskolen fra Nørre Sejerslev, der er flyttet til Fri-landsmuseet og placeret lige over for den store gård fra Sønder Sejerslev, som museet genopførte i 1971, fristes man let til at læse videre. Der er noget for enhver smag og interesse.

Det lille hus fra Nørre Sejerslev er genopført, som det så ud omkring 1870, en smuk udgave af det lidt forsømte hus, mu-

seet overtog. Huset rummer to lejligheder og en stald med plads til ko og gris. Aftægtslejligheden, hvor Lene Knippelkone boede sine sidste år, var nedlagt omkring århundredeskiftet, men ved hjælp af undersøgelser i selve huset suppleret med, hvad en gammel mand i Nørre Sejerslev kunne huske – han tjente som dreng på en nabogård og bragte daglig mad over i aftægtsboligen – er det lykkedes at skabe en troværdig gengivelse.

Også den »store« lejlighed er rekonstrueret, så de besøgende kan se de forhold, de små piger, der ofte kom i kniplelære allerede som 6-årige, arbejdede under i op til tolv timer daglig i de seks år, det tog at blive uddannet.

Artiklen slutter med en meget kort gennemgang af kniplingshandelens historie.

Salmer på dansk og tysk. Uddrag af den danske salmebog med tilsvarende tyske vers. Udgivet af danske præster i Sydslesvig.

I erkendelse af, at man ved kirkelige handlinger i Sydslesvig, for eksempel bryllupper, kommer ud for den vanskelighed, at en stor del af deltagerne ikke kan eller ikke ønsker at synge salmerne på et fremmed sprog, har fire sydslesvigske præster, Christian Karstoft, Jørgen Kristensen, Hans Parmann og Jens Svendsen samlet et halvt hundrede salmer og udgivet dem i en lille bog med de danske vers på venstresiderne og de tilsvarende tyske på højresiderne. Redaktionen har

oversat frem og tilbage, har forbedret foreliggende oversættelser, og resultatet er blevet en lille og brugbar bog.

Undertiden ligger de to udgaver forbavsende tæt ved hinanden: Herr Jesus Christ, / mein Heil du bist, / auf dich hoff ich alleine. / Ich glaub an dich, / verlass mich nicht, / elendiglich. / Mich tröst dein Wort, das reine.

Andre steder forekommer det, at sammen- sangen må blive vanskelig. Fra slutningen af »Vi pløjed, og vi så'de«: Alle gute Gaben / kommt her von Gott dem Herrn; / drum dankt ihm, dankt, drum dankt ihm, dankt / und hofft auf ihn!

Det energiske forlag Melbyhus (ved lærer H. E. Sørensen, Skærbæk), der udsender en jævn strøm navnlig af socialistisk litteratur og grænselandspublikationer, har forenet sine to hovedinteresser i en lille bog af Gerd Callesen om arbejderbevægelsens start i Slesvig-Holsten, specielt Nordslesvig. Det er en let lille indføring i emnet, skrevet på grundlag af fire artikler, forfatteren tidligere har publiceret i Der Nordschleswiger i anledning af 100 året for oprettelsen af de første arbejderorganisationer i de nordslesvigske byer, men med nye oplysninger og til dels nye synsvinkler.

Titlen – »en verden at vinde« –, hentet

fra Det kommunistiske manifest, hvor Karl Marx profeterer, hvad proletarerne har at vinde ved en kommunistisk revolution, er misvisende, fordi Nordslesvig gav et meget spinkelt grundlag for en proletarisk revolutionsbevægelse, og fordi den sønderjyske arbejderbevægelse ikke byggede på det marxistiske revolutionsgrundlag, men på Lasalles reformprogram.

Under læsningen støder man også snart her, snart der på formuleringer, der kan kritiseres. Men lad det ligge. Fremstillingen giver i hvert fald en nyttig orientering om den sønderjyske arbejderbevægelses organisationsstart.

Bjørn Svensson

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

2. oktober: Landdagsmand Karl Otto Meyer meddeler under en pressekonference i Kiel, at SSV ved det kommende landdagsvalg opstiller som selvstændigt parti uden koalitionsaftaler med andre.

4. oktober: I Slesvig mener arkæologer at have fundet rester af byens ældste havnebolværk, som formodes bygget af Hedebyboere efter Hedeby's ødelæggelse 1066 og flytningen til nordsiden af Slien.

Under et seminar på Europa-akademiet i Husum peges på vestkystens og specielt Husum bys særlige vanskeligheder. Som eksempel nævnes, at af Husums 11.000 arbejdspladser besættes 4000 af personer, som kommer udefra, hvilket i betragtning af Husums absolut ikke stærke erhvervsstruktur siger noget om, at oplandets er endnu svagere. I lighed med østkystens Zonenrandpro-

gram kræves derfor et særligt vestkystprogram.

5. oktober: Treja kommune vil yde det samme tilskud til dansk forskolevirksomhed på DM 16,20 pr. barn, som allerede ydes til det tyske forskolearbejde.

10. oktober: Den danske voksenundervisning i Sydslesvig åbner denne vinters sæson med 186 kursus for voksne.

I Husum holdes et møde mellem amtsborgmester Erik Jessen, Sønderjyllands amt, og indenrigsminister Rudolf Titzck, Kiel, til drøftelse af regionalplanlægningsprogrammerne på henholdsvis dansk og tysk side, og man enes om at fortsætte med gensidige informationer.

16. oktober: Amtmand Dr. Klaus Petersen, Nordfrislands amt, reagerer skarpt på angreb, der rettes mod ham for at have deltaget i et stævne for 500 tidligere Waffen SS-

soldater. Amtmanden erklærer, at SS under sidste krig kæmpede side om side med værnemagten, og at stævnet i Husum kun har til formål at vække interesse for deres krav om social ligestilling med tidligere værnemagtsoldater.

Den slesvig-holstenske landsregering er imod venskabsaftaler mellem vesttyske byer og byer i DDR, da det ikke kan være meningen at knytte venskabsbånd mellem byer i samme nation.

23. oktober: Skoleleder Heinrich Schultz, Garding, vælges som præsident for Den europæiske mindretalsunions ungdomskommission.

To danske sydslesvigere får overrakt Freiherr v. Stein-medaljen, amtsrådsmedlem, gårdejer Carsten Boysen, Risum, og byrådsmedlem Erwin Hübner, Flensborg, for mangeårigt medvirken i det kommunale arbejde.

25. oktober: Landbrugsminister Ernst Engelbrecht-Greve, som til foråret trækker sig tilbage fra politisk arbejde, oplyser i en slags status over sin embedstid, at gennemsnitsstørrelsen pr. ejendom i de forløbne 12 år er steget fra 23,6 til 32 ha. Antallet af landbrugsjendomme er faldet fra 47.600 til 34.783, og antallet af beskæftigede ved landbruget er faldet fra 150.000 til 76.000. Antallet af mejerier, som for 12 år siden var 485, er reduceret til 142.

26. oktober: Den nordfrisiske forening beslutter på sit årsmøde i Nibøl at sætte kraftigt ind for en bedre beskyttelse og bevarelse af de frisiske landskabsminder og at samle det arkivmateriale, der findes ud over landsdelens kommuner, institutioner og foreninger.

En plattysk arbejdsreds, »Plattdüütsch in de Kark«, holder et møde i Breklum og vil gå ind for øget brug af plattysk såvel i skole som kirke, da plattysk vil gøre det lettere for mange at forstå evangelierne. Præsterne

bør omtale moderne landbrugsforhold på plattysk fra prædikestolen.

Flensborg byråd beslutter at lukke den i 1927 oprettede søslagtegård, hvortil alt levende kvæg fra Danmark til Vesttyskland tidligere blev indført ad søvejen

28. oktober: På et stævne inden for landsforbundet af fordrevne tyske i Sønderbrarup erklæres, at de hjemstavnsfordrevne inden for forbundsrepublikken næppe for tiden skal regne med en genforening eller tilbagevenden af de tidligere østområder, uden at frenden skades.

29. oktober: De danske menigheder i Flensborg gennemførte i 1973 360 kirkelige handlinger og 250 gudstjenester, og der noteredes ialt 10.000 kirkegængere og 5000 altergæster.

Dansk Skoleforening for Sydslesvig siger i en udtalelse, at der skal være større offentlighed omkring Det sydslesvigske Samråd, ligesom samrådet bør have en samordnende funktion med mulighed for at vedtage henstillinger med henblik på de enkelte organisationers driftsbudgetter, ligesom der bør ske en samordning af anlægsbudgetterne.

På et »Kammeratskabsstævne« i Damp deltager den sidste tyske nazi-præsident, storadmiral Dönitz, der erklærer, at takket være de tyske u-bådsbesætninger kunne der kæmpes videre efter 1943, og u-bådene forhindrede endnu større bombeødelæggelser i Tyskland.

30. oktober: Formanden for det tyske biblioteksforbund, biblioteksdirektør dr. Volker Weimar, Flensborg, erklærer, at forbundet efterhånden skal omfatte bogudlån selv til den fjerneste landsby mellem Flensborg og Passau. Landsdelen Slesvig var forbilledlig på biblioteksområdet, hvor man efter en omfattende rationalisering har skabt en koncentration omkring 26 hovedbiblioteker, her-

under 6 kørende biblioteker, således at man ved hjælp af telex og bil-betjening i enkelttilfælde kan skaffe særlige bøger ud til låneren i løbet af to dage.

31. oktober: Sydslesvigsk Vælgerforening afholder ekstraordinært landsmøde i Slesvig. Som kandidat i kreds Helgoland opstilles sekretær Alfred Boysen, Risum.

NORD FOR GRÆNSEN

4. oktober: Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder åbner en mindeudstilling i anledning af malerinden Agnes Smidts 100 års dag.

5. oktober: Ved Vojens ungdomsskole afslører den tidligere formand for Det unge Grænseværn, Peter Marcussen, et mindesmærke for skolens første forstander, J. E. Hagelsø.

9. oktober: Det er det specielle sønderjyske lune, der tiltrækker de fleste vesttyske turister, viser en undersøgelse foretaget af Danmarks Turistråd og Sønderjyllands Turistkreds.

Nedlæggelsen af Tønder garnison har foreløbig givet byen et befolkningsmæssigt minus på omkring 70 personer. Siden nytår er kommunens indbyggertal faldet med ca. 50.

11. oktober: Rendsburger Landeszeitung beklager i en artikel, at man i det fjerne Bonn betragter den fredelige grænse mod nord som noget så selvfølgelig, at man synes fuldkommen uinteressert i det tyske mindretals arbejde og undgår, i modsætning til den danske side over for sydslesvigerne, ethvert engagement.

12. oktober: Deutsche Selbsthilfe vil aktivere sit arbejde og appellere til øget tilslutning, oplyser formanden, Harald Jørgensen, Felsted. Organisationen har siden 1958 udlånt ialt 2,8 mill. kr. Gennem et samarbejde med Åbenrå Kreditbank vil man intensivere arbejdet.

22. oktober: På Bund deutscher Nordschleswigers delegeretmøde i Tinglev slog man en slutstreg over kapitlet Schmidt-Oksbøl og finder ingen anledning til yderligere at diskutere de af Hans Schmidt-Oksbøl mod mindretalsledelsen rettede angreb.

Mindretallets tilskudsbehov fra Vesttyskland beløb sig i 1973 til 5.855.000 DM over for egne indtægter på 3,04 mill. DM. Der regnes for indeværende år med en stigning i tilskudsbehovet på 5,6 pct. til 6,2 mill. DM. Tilskuddet blev sidste år dækket med 51 pct. fra landet og med 41 pct. fra forbundet.

Bund deutscher Nordschleswigers medlemstal er steget til 4445 fordelt på 29 lokalforeninger. I fjor var der 4372 medlemmer.

23. oktober: På en ekstraordinær generalforsamling besluttes det at fastholde navnet Rens danske Forening i stedet for som på generalforsamlingen besluttet at ændre foreningens navn til Rens Borgerforening. Foreningen skal også i fremtiden sørge for flagning på genforeningsdagen.

26. oktober: Sønderjyllands amt kan notere en arbejdsløshed på 2177 personer, hvilket svarer til 6,1 pct. og dermed ligger ca. 3 pct. under landsgennemsnit.

30. oktober: I en gravhøj i Harreby har man fundet et såkaldt »dødehus« fra tiden ca. 2000 f. Kr.

31. oktober: Jyske Luftværnsregiment tog ved en parade afsked med Tønder.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hyldeerne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grænselandets liv Grænselandets sang

møder De i

Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad


De gamle jyske kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NYJYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu



KREDIT FORENINGEN DANMARK

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00



CHECK KONTO

De har hørt om det penge-
løse samfund... det er noget
med checks... det er noget
nemt... noget der holder
orden i det økonomiske.
Tal med banken
- de taler Deres sprog.

SYDBANK

- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Idrætshøjskolen i Sønderborg

Højskole med lederuddannelse i
gymnastik, boldspil, fri idræt og
svømning.

6 mdrs. vinterkursus for mænd og
kvinder fra 3/10-28/3.

3 mdrs. sommerkursus for mænd
og kvinder fra 3/5-28/7.

Tlf. (04) 42 18 48

Bent Brier

M. Schaumanna Klædefabrik A/S
Afd. for kemisk rensning TRYLIN
Haderslev

WINDFELD-HANSENS
BOMULDSSPINDERIER A/S
VEJLE

LØGUMKLOSTER HØJSKOLE

5 måneder fra januar. Korte kursus
juni-december.

Tlf. (04) 74 33 25.



ANDELSBANKEN

Sønderjyske Afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

Haderslev museum
Tlf. 52 23 62
Museet på Sønderborg slot
Tlf. 42 25 39

Tønder museum
Tlf. 72 26 57

Aabenraa museum
Tlf. 62 26 45

Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

A/S Sønderjydske Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Hejmdals

BOGTRYKKERI
AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Landsarkivet.

6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 46 83. Giro 4 26 82.

Abonnementspris: 42,- kr. årlig, frit tilsendt.

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri a-s, Tønder.

HØJST ANTIK

Bredgade 4, Øster-Højst (14 km nord-øst for Tønder).

Sønderjyske antikviteter sælges.
E. Lund Christiansen, Bredgade 4,
6254 Øster-Højst. Tlf. (04) 74 51 38.

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Gunnar Rasmussen

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

TRY
HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet

for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Horsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

**TØNDER STATSSEMINARIUM**

Grønsejlsseminariet
Tilmelding for 1973/74 helst inden

1. maj, senest 30. juni.

Telf. (04) 72 12 30

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale.

Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål.

De er altid velkommen.

Økonomiservice -



Spørg

SPAREKASSEN

GRAM
KØLEANLÆG



BRØDRENE GRAM 1/3 • VOJENS